

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Наукова бібліотека

ПІВСТОЛІТТЯ НА НИВІ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**(до 75-річчя від дня народження
і 50-річчя науково-педагогічної
діяльності А. Ф. Суrowого)**

Біобібліографічний покажчик

Серія: Постаті в освіті і науці

Випуск 21

Кам'янець-Подільський
2013

УДК 016:929+94(092)

ББК 91.9:63.3

ПЗ2

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 19789-9089 Р від 05.07.2012 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 11 від 3 жовтня 2013 року)

Редакційна колегія:

С. А. Копилов, доктор історичних наук, професор, ректор
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (голова);

В. С. Прокопчук, доктор історичних наук, професор,
директор наукової бібліотеки університету
(відповідальний редактор);

Л. В. Важенів, доктор історичних наук, професор;

О. М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор;

С. О. Канталін, заступник директора наукової
бібліотеки університету;

І. М. Конет, доктор фізико-математичних наук, професор,
проректор з наукової роботи;

Т. М. Опря, завідувач інформаційно-бібліографічним відділом;

В. М. Пархоменко, провідний бібліограф;

А. Г. Філінюк, доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України.

Укладач:

В. С. Прокопчук

ПЗ2 Півстоліття на ниві освіти і науки України (до 75-річчя від
дня народження і 50-річчя науково-педагогічної діяльності

А. Ф. Суrowого) : біобібліографічний покажчик / Кам'янець-
Подільський національний університет імені Івана Огієнка, наукова
бібліотека ; [уклад. В.С. Прокопчук; редкол.: С.А. Копилов (голова),
В.С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський :
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієн-
ка, 2013. — 76 с. — (Серія: Постаті в освіті і науці; вип. 21).

Покажчик розкриває життєвий шлях та науково-педагогічну
діяльність Анатолія Феодосійовича Суrowого, кандидата історичних
наук, доцента кафедри історії України Кам'янець-Подільського наці-
онального університету імені Івана Огієнка, його науковий доробок.

УДК 016:929+94(092)

ББК 91.9:63.3

А. Ф. СУРОВИЙ – ВЧЕНИЙ, ОСВІТЯНИН, ГРОМАДЯНИН

Доцент кафедри історії України, кандидат історичних наук, кавалер ордена «Знак Пошани», багатьох освітянських нагород України та Узбекистану, випускник ВНЗ 1960 року, працює в університеті з 1963 року.

Анатолія Феодосійовича Сурового добре знають у Кам'янець-Подільському національному університеті. Адже із 75 років, прожитих ним на даний час, 55 – пов'язані з нашим навчальним закладом (5 років навчання і 50 науково-педагогічної діяльності). Природа щедро і сповна нагородила його багатьма талантами. Справді – світлий розум, чудова пам'ять, працьовитість, здатність глибоко і критично мислити, аналізувати, доступно і логічно викладати. А ще – порядність, відвертість, доброзичливість, доброта, толерантність...

Народився А.Ф. Суровий 20 січня 1938 року в селі Хоптинці Сатанівського (нині Городоцького) району на Хмельниччині. Через два роки батько Феодосій Васильович (працював у школі) і мати Ірина Іванівна (колгоспниця) переїхали до села Радковиця цього ж району.

Ще на початку ХХ ст. Ю.Й. Сіцінський відзначав, що цей населений пункт «розташований на височині, при невеликій річці, що впадає в Смотрич і створює тут, біля села, три ставки на південний захід від м. Кузьмин... Завдяки розташуванню села на узвишші та великій кількості садів кліматичні умови цілком сприятливі для здоров'я...»¹. «У цьому селі я й виріс, – говорить Анатолій Феодосійович, – вважаю його рідним, навіть тепер, через багато років, приїжджаю до нього (що, на жаль, буває рідко) з трепетом і хвилюванням».

Тут, серед чудової природи, минали дитячі роки Анатолія Сурового. Життя ж виявилось нелегким, адже він належить до покоління людей, ранне дитинство яких обпалила страхітлива війна. Багато хто з хлопчиків та дівчаток, не відчувши батькової ласки і турботи, рано пізнали важку фізичну працю. На все життя запам'ятали вони і холодні ранки, і пекучі жала стерні, і п'янкий запах чебрецю... Усе це сповна пізнав і Анатолій. Йому, як і молодшому братові, довелося жити без батька, з матір'ю і бабусею. Змалку допомагав старшим у домашній роботі, зазнав голоду 1947 року, пас худобу, пізнаючи світ простих і роботящих людей села. Змалку любив книги, читав багато і всюди, навіть у полі. Перечитав майже всі книжки з місцевої сільської бібліотеки.

Матінка-природа подарувала хлопчикові гарні здібності до навчання, кмітливість і допитливість. Навчався у Радковецькій семирічній школі лише на «відмінно». У сім'ї й досі зберігаються його похвальні грамоти «за відмінні успіхи у навчанні і зразкову поведінку». Досі з теплотою згадує він свою першу вчительку Леоніду Станіславівну Туревич, а також своїх наставників Віру Павлівну Коцюрубу, Семена Матвійовича Кислівського, Мілю Михайлівну Клепацьку, а особливо директора школи Степана Миколайовича Квітчука. Він був дуже діяльним, турбувався не тільки про навчання. У школі проводились конкурси із шахів, організовувались виставки учнівських малюнків, спортивні змагання, учні брали участь у концертах на сцені сільського клубу. Вчитись було дуже цікаво. До речі, через багато часу, аж у 1987 році, колишній директор школи і його учень зустрілися в Хмельницькому обласному комітеті на врученні державних нагород працівникам освіти. Обом тоді вручили ордени «Знак Пошани».

Говорячи про особливості свого повоєнного дитинства, Анатолій Феодосійович згадує: «На все життя запам'яталися ігри тодішніх дітей у «війну», у «наших і німців», «у молодогвардійців». Взимку каталися на саморобних ковзанах на льоду місцевого ставка, влітку багато купалися, ловили у невеличкій річці Сороці рибу і раків (часто просто руками). Незабутні також довгі зимові вечори, коли сусідки збиралися в хаті «на вечорниці», пряли, розповідали різні сільські новини. Інколи мати читала їм принесений кимось «Кобзар» Тараса Шевченка, і жінки гірко плакали над нещасною долею Катерини.

Завжди великою радістю було відвідування сільського клубу, в якому раз або й двічі на тиждень «крутили» кінофільми, влаштовувались зрідка концерти або й вистави місцевих аматорів. Про радіо в селі тоді тільки чули, а про телевізор і не знали. Перша радіопередача, яку я почув із репродуктора, встановленого на стовпі біля сільради, була трансляція похорону Сталіна. Із друзів дитинства в пам'яті залишилися Кость Вірик, Геннадій Маалішевський, Володимир Дорогий, Євген Клепацький, Модест Кислівський, Василь Дудар, Микола Стець. Декого з них вже не має на цьому світі, з іншими спілкуюся досі...».

Після закінчення семирічки в 1952 році Анатолій вступив до Кам'янець-Подільського індустріального технікуму, але провчився трохи більше місяця – переважила все-таки тяга до гуманітарних наук. Повернувшись додому, пішов навчатись у середню школу села Каалитинці на Городоччині. Впродовж трьох років щодня, за будь-якої погоди, долав семикілометрову відстань

до школи. Навчався добре, а ще брав участь у драмгуртку, був редактором шкільної стінгазети.

У 1955-1960 рр. Анатолій Суровий навчався на історико-філологічному факультеті (спеціальність українська мова і література, історія) Кам'янець-Подільського педінституту. Студентам цього факультету доводилося опанувати багато дисциплін, що було непросто, та наполеглива праця приносила втішні результати. Постійно допомагали студентам викладачі – справжні майстри своєї справи. Серед них – ректор інституту І.С. Зелений, декан факультету І.Ю. Гнатенко, філологи К.С. Бащенко, Т.А. Бабіна, Є.М. Гінзбург, О.О. Бойко, А.С. Степанов, В.М. Сапун, С.С. Казар'янець, історики П.Ф. Лаптін, М.Ф. Александра, І.Ф. Слизький, П.А. Цикра, О.Д. Степенко, психолог Є.Ф. Єлінецький та багато інших.

Відзначався гарними здібностями і сумлінням у навчанні (у його заліковій книжці були лише відмінні оцінки). Про його наполегливу і цілеспрямовану роботу, успіхи в навчанні не раз повідомлялося на сторінках інститутської багатотиражної газети «Радянський студент» (теперішня назва – «Студентський меридіан»)². Студент був активним і в громадському житті інституту (член комсомольського бюро факультету, редактор факультетської стінгазети та інші доручення), відзначався подяками, грамотами ректорату³. Допомогав в організації «Клубу дружби» середньої школи №5, через який учні здійснювали листування, обмін сувенірами і подарунками із ровесниками зарубіжних країн⁴. А коли в січні 1957 року почала виходити багатотиражка педінституту, А.Ф. Суровий був одним з перших її редакторів (за дорученням ректорату четверо студентів по чергово готували номер газети).

Саме в студентські роки А.Ф. Суровий прилучився до наукової роботи, брав участь у студентських наукових гуртках, у республіканських конкурсах студентських робіт (дві з них зайняли призові місця). Навчався у працьовитій, дружній групі з 25 осіб. Довгі роки підтримував дружні зв'язки з товаришами по інституту Анатолієм Хоптярем, Георгієм Поліщуком, Григорієм Горашем, Петром Сливкою, Георгієм Мітіним, Михайлом Мисівим, Віктором Турівним, які, на жаль, уже відійшли у вічність. Тривають стосунки з Віталієм Харченком, Степаном Дмитрієвим та іншими.

Після закінчення з відзнакою інституту Анатолій Суровий майже три місяці працював учителем в селі Велика Чернявка Ружинського району на Житомирщині. У листопаді 1960 року одружився з Тіною Цюзь, на той час студенткою-випускницею того ж

факультету, який він закінчив. А далі (з листопада 1960 до грудня 1962 р.) відбував строкову службу в Радянській армії. «Цей період, – говорить він, – завжди згадую з гордістю, бо, хоча я вже мав за плечима інститут, армія дала багато корисного і повчального. Спочатку кілька місяців був у артилерійській частині в столиці Казахстану Алма-Аті, потім пройшов шестимісячну перепідготовку на ракетника в Улан-Уде (Бурятія). Далі служив в окремому зенітно-ракетному дивізіоні біля станції Жетиген, за 60 кілометрів від Алма-Ати. У дивізіоні налічувалось трохи більше 70 чоловік-офіцерів і солдатів. Серед них були представники 14 національностей, проте ніяких конфліктів і непорозумінь не спостерігалось, всі жили дружно і злагоджено. Не пригадую і такого поширеного тепер явища, як «дідівщина», хоча поділ на «стариків» і «молодих» існував. На другому році служби я став сержантом, секретарем комсомольської організації дивізіону».

За сумлінне виконання військового обов'язку А.Ф. Суровий був відзначений Почесними грамотами ЦК комсомолу Казахстану і Алма-Атинського міськкому комсомолу, занесений до Книги пошани військової частини.

Далі – знову робота в школі, у селі Сербинівцях Жмеринського району на Вінниччині.

З вересня 1963 року Анатолій Феодосійович – асистент кафедри марксизму-ленінізму Кам'янець-Подільського педінституту. Тут він пройшов етапи зростання: з січня 1969 року – старший викладач, з листопада 1973 року – доцент, 1992 року наказом ректора переведений, а згодом обраний на посаду доцента, а з 1997 року – на посаду професора кафедри історії України.

Оцінюючи багаторічну роботу в Кам'янець-Подільському університеті, А.Ф. Суровий вважає її щасливим і плідним етапом в житті: «Тут я пройшов велику школу життя, тут набув цінного досвіду навчально-методичної і виховної роботи з студентською молоддю, зростав як науковець. Головне ж, що я завжди особливо відзначаю, що потрапив у чудовий колектив, де існують прекрасні традиції, і сама атмосфера роботи і взаємостосунків між людьми сприяють творчому ставленню до своїх обов'язків і сумлінній праці на благо загального добра. Пощастило мені й на керівників. Це чудові люди, прекрасні спеціалісти, науковці – ректори І.С. Зеленюк, І.В. Івах, А.О. Копилов, О.М. Завальнюк, проректори В.І. Тищенко, І.Й. Козак, завідувачі кафедр М.Д. Березовчук, О.Ф. Осетров, К.С. Константинов. До того ж на багатьох кафедрах у мене було і є багато друзів».

Склавось так, що Анатолію Феодосійовичу довелось викладати різні історичні дисципліни, зокрема в останні шістнадцять

років – історію України. У момент переходу на кафедру час був дуже важким. Давали про себе знати фінансово-матеріальні проблеми. У професійному плані фактично не було ні концепції, ні підручників з історії України. На новому місці доцент сміливо взявся за переосмислення вітчизняного минулого, глибоко опрацював величезну кількість нової літератури і пройшов через відмову від принципів «єдино вірної марксистсько-ленінської методології», гіпертрофованих уявлень про духовно-культурну спадщину українського народу до сучасних підходів у викладанні та об'єктивному дослідженні історії України. До честі, з цими завданнями він справився блискуче й зайняв гідне місце в тоді молодому колективі. Блискуча історико-філологічна підготовка, майстерне володіння дієвими методами навчання студентів, життєва мудрість і виваженість виступали і виступають надійною підвалиною результативної роботи в колективі з підготовки висококваліфікованих фахівців. Та завжди він до обов'язків викладача вищого навчального закладу ставився і ставиться винятково відповідально, намагаючись об'єктивно розібратись у складних і суперечливих історичних процесах (а це так не просто!), самостійно дійти до істини. Він вмів творчо і критично переосмислити наше минуле, по-своєму збагнути розмаїття сьогодення, в якому нове стверджуюче право на існування так завзято змагається із старим і віджилим. Крім того, викладач залучався до роботи в обласному педагогічному ліцеї.

Заслугує високої оцінки і талант А.Ф. Суругого – редактора наукових текстів. Якщо він береться за цю роботу, то виходить результат високої якості. З високою відповідальністю працює із студентами при підготовці ними дипломних і магістерських робіт.

Відомо, що в кожного викладача, так би мовити, своя «лабораторія», своя «кухня» підготовки вузівської лекції. Хто причетний до цієї справи, той знає, яка це вельми важка і складна праця, адже викладач вищого навчального закладу покликаний бути добре обізнаним із різноманітною літературою з проблеми, має виробити свою точку зору, спонукаючи студентів до роздумів і пошуків. А.Ф. Суругий завжди демонстрував зразкове ставлення до підготовки лекції. Колеги добре знають, що лекції Анатолія Феодосійовича повною мірою відповідають таким вимогам. У тексті кожної лекції все продумано, виважено, враховано: послідовність викладення матеріалу, чіткість і науковість формулювань, висновки тощо. Сам лектор зауважує, що в процесі читання лекцій і проведення семінарських занять звертає увагу на висвітлення

історії України в контексті світової і європейської історії, розкриття взаємозв'язків основних історичних процесів і подій в Україні та світі, а також характеристики окремих видатних історичних і культурно-освітніх діячів України, намагаючись уникнути однобокої трактовки їх діяльності та ролі в історії.

При вивченні найважливіших тем намагається забезпечити зв'язок теми з сучасністю, підкреслити уроки, які випливають з історичного досвіду національно-визвольної боротьби і українського державотворення для сучасного етапу розбудови незалежної України. На семінарських заняттях викладач прагне до активного обговорення поставлених питань, аналізу дискусійних проблем, використання і коментування тих чи інших документів і матеріалів, уривків з художньої та мемуарної літератури, розгляду рефератів. Анатолій Феодосійович переконаний, що оскільки вузівська лекція носить навчальний характер, то студент має записати її основні положення, необхідні для дальшої самостійної роботи. Цьому й відповідає його манера викладання. Він керує також підготовкою студентами магістерських, дипломних і курсових робіт, педагогічною практикою, бере активну участь у роботі ДЕК на історичному факультеті.

А.Ф. Сурового знають і як плідного науковця. Ще на початку роботи в педінституті визначились його основні наукові інтереси: історія робітничого класу і профруху України в період 1917-1920 рр., а також різні аспекти історії Поділля 1920-х років. Розпочалася активна робота з вивчення літератури і опублікованих документальних збірників, пошук в архівах Києва, Харкова, Москви, Вінниці та інших міст. Перші результати наукових досліджень з історії профспілкового руху були апробовані на II Подільській історико-краєзнавчій конференції (квітень 1967 р.) і міжвузівській науковій конференції викладачів кафедр суспільних наук у Києві (вересень 1967 р.). Виступи молодого дослідника були схвально зустрінуті науковою громадськістю⁵. Активна дослідницька робота 21 квітня 1971 року увінчалася захистом кандидатської дисертації на засіданні спеціалізованої вченої ради Київського університету. У дисертації розглянуто питання партійного керівництва профрухом України в роки громадянської війни (1918-1920).

У наступний період А.Ф. Суровий продовжував дослідження історії профспілок України та історії Подільського краю 1917-1920 років. Загалом ним опубліковано понад 100 наукових праць, серед них 4 монографії (одна індивідуальна).

Монографія «Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні у період громадянської війни (1918-1920 рр.)» написана у

співавторстві з І.А. Зозулею і вийшла друком у видавництві Київського університету 1979 року. У цій праці через призму партійного керівництва на багатому фактичному матеріалі розкрито становище профруху України в умовах «воєнного комунізму», боротьбу за організаційне зміцнення профспілок, чисельні мобілізації членів спілок на фронті громадянської війни. Показано роль профспілок у роботі Рад, органів робітничо-селянської інспекції, у господарській, культурній галузях. Монографія оцінена як певне досягнення у комплексному вивченні діяльності профспілок в окремі періоди історії України у рецензії в «Українському історичному журналі»⁶ та в доповіді ректора Академії праці та соціальних відносин ФПУ М.А. Головка на науковій конференції до 90-річчя масового профруху в Україні (1996 р.)⁷.

У складі авторського колективу були написані і опубліковані «Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації» (Львів, 1872, 1982). Видання було оцінене як таке, що містить значну кількість нових, досі невідомих читачеві матеріалів і документів⁸, хоча з сучасного погляду й зрозуміло, що воно мало свої особливості і характерні для того часу недоліки.

Як на важливу працю, серед упорядників якої був А.Ф. Суrowsий, слід звернути увагу на збірник документів і матеріалів «Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941»⁹. Ця публікація істотно доповнила попередні чотири видання з історії Поділля з 1917 р. до кінця 1930-х рр. Основу збірника склали документи і матеріали центральних державних і партійних архівів України, а також архівів Хмельницької і Вінницької областей, матеріали преси досліджуваного періоду. У них відображені хід відбудови і дальшого розвитку промисловості, сільського господарства, культури і освіти краю, а також суспільно-політичного життя – діяльність профспілок та інших громадських організацій, відгуки подолян на події міжнародного життя тощо.

У складі авторського колективу А.Ф. Суrowsий взяв участь у написанні посібника для вчителів «Нариси історії Поділля»¹⁰. Ним у співавторстві з О.М. Завальнюком, А.І. Мамалигою та І.В. Рибакком написані розділи: «Поділля у період непу в 1921-1927 рр.», «Соціально-економічні і політичні перетворення на Поділлі у 1928-1941 рр.». В умовах перебудови в авторів цих розділів з'явилася можливість по-новому розглянути окремі питання. Зокрема, у посібнику підкреслювалося, що «форсовані темпи, абсолютне домінування адміністративно-репресивних методів колективізації, низький рівень трудової дисципліни і продуктивності праці та інші фактори спричинили на початку

30-х років кризи сільськогосподарського виробництва. Вперше у краєзнавчій літературі було визнано, що в результаті непосильної хлібозаготівлі на Поділля прийшло страшне лихо – голод»¹¹. Пізніше також у співавторстві був виданий посібник для студентів «Історія України» (ч. 3)¹².

Крім названих праць, А.Ф. Суrowому належать також брошури, методичні рекомендації, статті, тези виступів на наукових конференціях¹³, а також понад 50 статей в обласній і районній пресі. У капітальному академічному виданні «Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область» опубліковані його три нариси: «Антоніни», «Базаля», «Тарноруда». Відомі й інші його краєзнавчі дослідження, і активна участь у вивченні та висвітленні багатьох питань історії Поділля¹⁴.

А.Ф. Суrowий – учасник наукових конференцій в різних містах України, серед них 4 міжнародних, всесоюзних – 3, всеукраїнських – 6, республіканських – 11, міжрегіональних – 2, обласних – 14, а також майже усіх звітних наукових конференцій викладачів кафедр університету.

Від початку 1990-х років наукові інтереси А.Ф. Суrowого зосереджені на історії профруху України в період з 1917 р. до кінця 1920-х років. При цьому в нових, більш сприятливих умовах розвитку історичної науки для нього, як і для багатьох інших дослідників, розпочався нелегкий, інколи болісний процес переосмислення, переоцінки історичних подій і явищ, відмови від старих стереотипів (наприклад, про керівну роль партії як головної і вирішальної умови успішного профруху, про постійне прагнення українських профспілок до єдності із «загальноросійським» профрухом, про основне призначення профспілок як «школи комунізму» і т.д.).

Були опубліковані статті з переоцінкою діяльності профспілок у період воєнного комунізму¹⁵. Вивчено і узагальнено значний матеріал і опубліковано праці з недостатньо досліджених тем, як-от: посилення комуністичного впливу у профрусі України в період непу, витіснення і розгром опозиції, роль профспілок у державному, господарському і культурно-освітньому будівництві тощо.

Особливу увагу звернуто на дослідження захисної функції профспілок в умовах диктатури пролетаріату (тривалий час ця тема належала до заборонених, замовчуваних в радянській історіографії). На основі нових, раніше закритих і недоступних для дослідників документів і матеріалів у публікаціях А.Ф. Суrowого 90-х років (частково спільно з О.А. Суrowим) висвітлюються питання страйкової боротьби на приватних і державних підприємствах в умовах непу, ролі профспілок, при їх вкрай обмежених

можливостях, у соціальному захисті трудящих, у боротьбі з безробіттям, вирішенні питань заробітної плати, житлового забезпечення робітників тощо¹⁶. Частина таких публікацій присвячено діяльності профспілок Поділля і Волині¹⁷, розвитку освіти на Поділлі в 1920-х роках, історії нашого університету¹⁸.

Останніми роками опубліковані також статті про роль комітетів незаможних селян у розвитку освіти, культури і соціально-побутової сфери села в 1920-х – на початку 1930-х років¹⁹, про перебування та діяльність на Поділлі таких видатних діячів педагогічної науки і практики, як М.І. Пирогов і С.Ф. Русова.²⁰ Активну участь взяв А.Ф. Суrowsий у підготовці науково-популярних нарисів про викладачів, співробітників і випускників Кам'янець-Подільського педінституту (університету). Понад 50 таких нарисів опубліковано у першому, другому і третьому томах меморіальної книги «Кам'янець-Подільський університет в особах» (2003, 2005, 2008). Кілька нарисів, присвячених життю і науково-педагогічній діяльності викладачів нашого ВНЗ та Кам'янець-Подільського аграрно-технічного університету, опубліковані на сторінках наукового збірника «Освіта, наука і культура на Поділлі»²¹.

Останніми роками А.Ф. Суrowsий зосередився на дослідженні та висвітленні важливих історико-краєзнавчих тем: 1) профспілковий рух на Поділлі в 1920-х роках; 2) розвиток освіти на Поділлі в 1920-х роках. До опублікованих праць з цієї тематики додалися нові публікації²². Крім того, А.Ф. Суrowsий взяв участь у написанні колективної монографії про кам'ячан, які своєю працею, трудовими досягненнями уславили місто над Смотричем, Подільський край (Кам'ячани – заслужені працівники України / авт. кол.: В.Т. Грубляк, Н.М. Мартинюк, Н.К. Підскоцька, В.О. Савчук, В.В. Стельмах, А.Ф. Суrowsий. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 251 с.: іл.).

Загалом до наукового доробку А.Ф. Суrowsого входить понад 180 опублікованих праць. Він взяв участь у редагуванні тому «Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область» (К., 1971), майже 30 наукових збірників. Крім того, виступив як керівник видавничого проекту у виданнях: «Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення» (Кам'янець-Подільський, 2003), «Кам'янець-Подільський державний університет в особах» (Т. 1. – 2003, т. 2. – 2005, т. 3. – 2008).

Чотири роки Анатолій Феодосійович працював заступником декана філологічного факультету (1970-1974). Крім своїх прямих обов'язків відповідав за роботу із студентами з Узбецької РСР, які навчалися тоді на факультеті за спеціальністю «російська мова і література», проводив науково-методичну роботу, допомагав

їм у підготовці до занять, написанні рефератів, доповідей на студентські наукові конференції.

У 1975 році А.Ф. Суровий був призначений, а згодом обраний завідувачем кафедри історії КПРС і політекономії, працював на цій посаді 12 років. Високий авторитет, ерудиція, працьовитість, доброзичливість і вимогливість дозволили йому згуртувати чудовий колектив, забезпечити злагоджену і дружню роботу.

А.Ф. Суровий виявив чудові якості вмівло поєднувати досвід працівників старшого покоління і енергію, завзяття молодших. У 70-80 роках минулого століття на кафедрі успішно захистили кандидатські дисертації О.П. Григоренко, В.Г. Кулаєв, І.В. Рибак, А.Г. Філінюк, А.А. Цвяк. Кожний захист був справжньою подією наукового життя і кафедри, і інституту. У той час була запроваджена практика опублікування викладачами кафедри науково-популярних нарисів і статей з багатьох історичних проблем в обласних, міських та районних газетах. Наукові та інші досягнення кафедри належним чином оцінювалися, а її колектив посідав лідируючі позиції в нашому навчальному закладі.

Сумлінністю і пунктуальністю відзначався Анатолій Феодосійович у виконанні громадських доручень. Багато років працював наставником академгруп, був організатором і учасником студентських вечорів, зустрічей студентів з відомими майстрами педагогічної праці, ветеранами війни, проводив культпоходи, бесіди в гуртожитках тощо.

У радянські часи широко практикувалося читання лекцій, проведення вечорів запитань і відповідей, круглих столів у гуртожитках педінституту, в яких брали активну участь викладачі кафедри на чолі із її завідувачем (А.П. Гавришук, О.П. Григоренко, Ю.С. Латер, О.С. Ліпінський, О.В. Лягін, А.І. Мамалига, О.К. Носов, І.С. Юрчишин, І.С. Чайка).

А.Ф. Сурового добре знають у місті, районі та області як активного і ерудованого лектора з міжнародних та внутріполітичних питань – учасника наукових і науково-практичних конференцій у трудових колективах міста і сіл, у районах і обласному центрі.

Частими були виїзди передусім у Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Новоушицький, Теофіпольський та Чемеровецький райони, в яких перед трудящими активно виступали члени кафедри А.П. Гавришук, В.Г. Кулаєв, А.Ф. Суровий, В.П. Турівний (кафедра філософії). Працівникам кафедри доводилось виступати щороку перед населенням по кілька десятків разів. Приклад і тут показував завідувач.

Цікаві конференції та семінари організовувались для студентської молоді. Така практика збереглась. Тільки за останні роки за

ініціативи Анатолія Феодосійовича для студентів були організовані науково-теоретичні конференції, присвячені 400-літтю від дня народження Богдана Хмельницького, 80-літтю Української національно-демократичної революції 1917-1920 років, новій Конституції України, бесіди з актуальних питань сучасного становища України, з історії Кам'янець-Подільського університету тощо.

Багаторічна професійна і громадська діяльність А.Ф. Сурового відзначена орденом «Знак Пошани», знаками «Відмінник освіти Узбекиської РСР» та «Відмінник освіти України», Почесними грамотами Міністерств освіти України та Узбекистану, Центрального Комітету комсомолу Казахстану, Алма-Атинського обкому комсомолу, керівних органів Хмельницької та Хорезмської областей, міської влади, відзнаками Кам'янець-Подільського державного університету «Ветеран праці» та «За вагомий внесок у розвиток освіти і науки», подяками і преміями. Але найбільша нагорода для нього – це повага і шана колег, друзів, вихованців – студентів.

А ще великою радістю є сім'я. З дружиною Тіною Іванівною йдуть по життєвій дорозі понад 50 років. Вона має 52-річний стаж роботи в школі та університеті. Кандидат педагогічних наук, доцент. Має опублікованих п'ять навчально-методичних посібників, два із них були рекомендовані Міністерством освіти для використання в школах України. Останнім часом досліджує проблеми інноваційних технологій на уроках мови.

Анатолій Феодосійович і Тіна Іванівна виростили і виховали двох дітей. Син Олександр закінчив Хмельницький інститут побутового обслуговування, інженер. Дочка Юлія – випускниця Кам'янець-Подільського інституту, працює викладачем німецької мови в нашому університеті. Росте троє онуків. В'ячеслав – випускник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за спеціальністю «англійська, японська мови», у даний час – аспірант Токійського університету. Віталій – закінчив факультет кібернетики КНУ. Оленка – студентка 1 курсу Київського національного лінгвістичного університету. Всі вони зростають в атмосфері любові і взаємоповаги, працьовиті, порядні.

Отже, Анатолій Феодосійович не тільки фахівець своєї справи, викладач і науковець, але й цікава, неординарна людина. Його духовним багатством є велика власна бібліотека. Любить художню літературу, стежить за літературним процесом в Україні, цінує влучне слово. У студентські роки писав вірші, які охоче публікувала місцева преса. Вправно володіє пером. І хто знає, можливо б і став він відомим поетом чи журналістом, якби обрав

такий фах. А ще вдало маює шаржі, дотепно жартує, за лічені хвилини напише гумореску, є чудовим співрозмовником.

Розповідь про Анатолія Сурового була б неповною, якщо не згадати про його дивовижний дар цінувати людську дружбу. До нього тягнуться різні за фахом, віком, уподобанням люди. Підтримує гарні стосунки з товаришами по навчанню, колегами, колишніми студентами, земляками. А скільки людей він помітив, підбадьорив, підтримав! Принциповий і твердий у наукових і життєвих переконаннях, Анатолій Феодосійович водночас невибагливий у побуті, м'який, поблажливий у відносинах з колегами і друзями, людина тонкої душі. Тому його прізвище ніяк не асоціюється з особистими людськими якостями. Як і кожна людина, у чомусь помиляється та все ж знаходить мужність і проявляє вміння визнати таке, вибачитись перед друзями.

Анатолій Феодосійович не забував і не забуває свій край. Ще як жива була мати, часто відвідував її. Навідується в село й зараз, любить побувати у полях, які в далекому дитинстві сотні разів сходив босоніж пастухом. Ступаючи знайомими стежками, вслуховується у спів жайворонків, милується барвистими килимами польових квітів, золотавими хлібними нивами, на повні груди вдихає аромат духмяних лугів.

Тому й, мабуть, Анатолій Феодосійович із задоволенням працює на власному городі. Своїм друзям він любить розповідати про те, як тонко відчуває і дихання весни, і колосіння життя-пшениці, і осінню позолоту дерев...

Таким є подільський самородок, талановита і водночас проста людина, працелюб і життелюб Анатолій Суровий. Як вважається в народі, він виконав своє основне земне призначення: створив сім'ю, багато зусиль і праці доклав, збудувавши на березі Дністра будиночок. А навесні там білоцвіттям радує посаджений і виплеканий ним сад. А окрім цього, ще десятки і десятки інших добрих і благородних справ. Все більше і більше сивини влітається в його волосся та молодим залишається серце цієї людини. Віримо, що багато ще зможе він зробити для своєї родини, для людей, для нашої України.

Примітки:

1. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской губернии / Е. Сецинский. – Каменец-Подольский, 1901. – С. 894.
2. Радянський студент. – 1957. – 4 верес.; 1958. – 15 квіт.; 1958. – 4 лип.
3. Там само. – 1960. – 10 трав.

4. Там само. – 1958. – 24 груд.; 1959. – 3 берез.
5. Винокур І.С. Друга Подільська історико-краєзнавча конференція / І.С. Винокур, Л.А. Коваленко // Укр. іст. журн. – 1967. – № 7. – С. 155-156; Шевчук В.П. Республіканські міжвузівські наукові конференції, присвячені Великому Жовтню / В.П. Шевчук, В.А. Лукашенко // Укр. іст. журн. – 1968. – № 1. – С. 154-155.
6. Корольов Б.І. Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні у період громадянської війни (1918-1920 рр.) / Б.І. Корольов, Ю.Г. Осадчий, І.А. Зозуля, А.Ф. Суrowsий. – К., 1979. – 127 с.; Рецензія // Укр. іст. журн. – 1980. №10. – С.145-146.
7. Коловко М.Л. Проблеми профспілкового руху в Україні: історія та уроки / М.Л. Коловко // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні : матер. наук. конф. «Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії та сучасності». – К., 1996. – С. 9.
8. Буцько М.О. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / М.О. Буцько, Я.М. Серіщев. – Львів, 1972. – 369 с.; Рецензія // Укр. іст. журн. – 1972. – №10. – С. 138-139; Гуменюк С.К. Сторінки боротьби і праці / С.К. Гуменюк // Радянське Поділля. – 1972. – 21 листоп.
9. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941 : док. і матер. / упоряд. І.В. Гарнага, С.Л. Коваленко, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Львів : Каменяр, 1989. – 207 с.
10. Нариси історії Поділля: На допомогу вчителю. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – 328 с.
11. Рибак І.В. Трагічний перелом. Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / І.В. Рибак, А.Ю. Матвєєв. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 6.
12. Історія України : у 3-х ч. / Е.М. Мельник, А.Ф. Суrowsий, С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський : Центр поділлязнавства, 1996. – Ч. 3. – 112 с.
13. Суrowsий А.Ф. Діяльність КП(б)У по створенню профспілки сільськогосподарських робітників / А.Ф. Суrowsий // Укр. іст. журн. – 1968. – № 12. – С.121-122; Його ж. Керівництво КП(б)У господарською діяльністю профспілок // Наукові праці з історії КПРС: респ. міжвід. наук. зб. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1973. – Вип. 60. – С.15-22; Його ж. Из опыта борьбы Коммунистической партии против влияния меньшевиков и эсеров в профсоюзном движении Украины (1917-1920 гг.) // Научные труды по истории КПСС. – К., 1985. – Вып. 137. – С.80-87; Його ж. Демократизація профспілково-

- го життя на Миколаївщині в умовах непу (1921-1928 рр.) // IV Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства: тези доп. і повід. – К., 1989. – С. 231-238; Його ж. З історії профспілкового руху в малих і середніх містах України (1918-1920 рр.) // Дослідження історії малих і середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства. – Чернігів, 1990. – С. 194-200; Суровий А.Ф. Комсомол Поділля в боротьбі за відбудову народного господарства (1921-1925 рр.) : метод. реком / А.Ф. Суровий, М.П. Вавринчук. – Хмельницький : Обл. орг. тов-ва «Знання», 1979. – 24 с.; Його ж. Общественно-педагогическая практика студентов: метод. реком. – Каменец-Подольский, 1985. – 24 с.
14. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 370; Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В.С. Прокопчук. – К., 1995. – С. 128, 151.
 15. Суровий А.Ф. Більшовики проти опозиційних сил у профспілковому русі України (1917-1920 рр.) / А.Ф. Суровий // VII Всеукраїнська наукова наук. конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність» : матер. пленар. та секц. засідань. – К., 1995. – С. 228-230; Його ж. Боротьба за незалежність українського профспілкового руху (1917-1920 рр.) // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні : матер. наук. конф. «Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності», присвяченої 90-річчю виникнення масового профспілкового руху в Україні. – К., 1996. – С. 93-94; Його ж. До питання про оцінку I Всеукраїнського з'їзду профспілок // Творчі вершини вченого : зб. наук. праць до 60-річчя від дня народження д-ра іст. наук, проф. М.Г. Кукурудзяка. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 123-131.
 16. Суровий А.Ф. Культурно-освітня діяльність профспілок України (1921-1927 рр.) / А.Ф. Суровий // Науково-практична конференція «Культура України і слов'янський світ» : тези доп. і повідомл. – К., 1902. – Ч. 2. – С. 94-96; Його ж. Участь профспілок України в ліквідації неписьменності (20-ті роки XX ст.) // 43-й звіт. наук. конф. кафедр інституту за 1991-1992 р. (Секція суспільних наук) : тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 58-59; Його ж. Українізація профспілок республіки в 1920-ті роки: здобутки і втрачені можливості // Наукові праці істор. ф-ту. – Кам'янець-Подільський, 1995. – Т. 2. – С. 104-113; Його ж. Про класову

боротьбу на підприємствах України в період непу / А.Ф. Суrowий, О.Л. Суrowий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 2(4). – С. 176-185; Його ж. Профспілки і робітничі клуби Донбасу (1920-ті роки) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. ; Донецьк, 2001. – Вип. 18. – С. 245-251; Його ж. Комуністи і демократична опозиція у проффрусі України в 1920-х роках // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного пед. ун-ту : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викладачів і аспірантів, присвяч. 85-річниці Української національно-демократичної революції. 15-16 квітня 2002 року. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 1. – С. 81-83; Його ж. Колективні договори і профспілки України (1920-ті рр.) // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 12. – С. 223-233; Його ж. Економічна робота профспілок в період непу // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів і студентів, 6-7 квітня 2005 р. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Вип. 4. – С. 43-46; Його ж. Питання охорони праці в діяльності профспілок України (1920-ті рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками наук. конф. викладачів і аспірантів. У 3 т. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. 6, т. 1. – С. 32-35; Його ж. Профспілки і загальноосвітня школа України (20-ті рр. ХХ ст.). // II Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. : доп. та повідомл. – Кам'янець-Подільський ; К. ; Нью-Йорк; Острог: На ОУА, 2007. – С. 225-228.

17. Суrowий А.Ф. Соціально-побутові умови життя робітників на Поділлі (20-ті роки) / А.Ф. Суrowий // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 138-159; Його ж. З історії профспілкових організацій Волині // Велика Волинь: Минуле й сучасне : матеріали міжнар. наук. конф., жовтень 1994 р. – Хмельницький ; Ізяслав ; Шепетівка, 1994. – С. 306-308; Його ж. Стан профспілкового руху на Поділлі в умовах непу (1921-1928 рр.) // Akademia на пошану Леоніда Антоновича Коваленка (До 90-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський. 1997. – Т.1: Істор. дослідження. – С. 169-172; Йо-

го ж. Захисна функція профспілок Поділля в період непу (1921-1928 рр.) / А.Ф. Суровий, О.А. Суровий // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст. : матер. всеукраїнської істор.-краєзн. наук.-практ. конф. 19 вересня 1998 р. – Стара Синява : Поділля, 1998. – С. 235-239; Його ж. Турбота профспілкових організацій Поділля про добробут робітників і службовців (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий, О.А. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-ту: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1(3). – С. 266-273; Його ж. Боротьба з безробіттям на Поділлі в 1920-х роках // Поділля у контексті української історії : матер. всеукр. наук. конф. 29-30 листоп. 2001 р. – Вінниця, 2001. – С. 209-214; Його ж. Роль профспілок та інших громадських організацій Поділля в розвитку освіти у 1920-х рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т.4. – С. 320-328; Його ж. До питання про динаміку профспілкового руху на Поділлі в період непу (1921-1928 рр.) // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 325-335; Його ж. Профспілки і боротьба з безробіттям на Поділлі (1920-ті рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками наук. конф. викладачів і аспірантів, 17-18 жовтня 2006 р. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Вип. 5. – С. 36-38.

18. Суровий А.Ф. Підготовка учительських кадрів на Поділлі в 1920-х рр. / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С. 57-71; Його ж. З історії Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання (1930-1933 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук, праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 40-50; Його ж. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (1930-1933 рр.) // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 59-76 (у співавторстві); Його ж. Інститут соціальної реабілітації і розвитку дитини // Так само. – С. 308-331 (у співавторстві); Його ж. Професійно-технічна освіта на Поділлі (1920-ті рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук праць. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 6 – С. 280-293; Його ж. Проскурівський педагогічний технікум (1920-ті рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 9. – С. 253-264; Вінниць-

кий інститут народної освіти (1920-ті рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 10. – С. 300-306.

19. Суровий А.Ф. Комітети незаможних селян і запровадження початкового загального всеобучу (1924-1933 рр.) / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 8. – 338-345; Його ж. Участь комнезамів України у розвитку культури і соціально-побутової сфери села (1920-1933 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 9. – С. 73-85.
20. Суровий А.Ф. М.І. Пирогов і Поділля / А.Ф. Суровий, С.М. Дмитрієв // Хвельниччина: Дивокрай : всеукр. наук.-краєзн. зб. – 2005. – №1. – С. 42-45; Софія Русова у Кам'янці-Подільському: навчально-педагогічна, громадська та наукова діяльність / А.Ф. Суровий, Т.І. Сулова // Просвітницька діяльність Софії Русової: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. I, т. 2. – С. 42-58.
21. Суровий А.Ф. Учений, літератор, педагог (До 65-річчя від дня народження В.В.Нечитайла) / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 8. – С. 402-407; Його ж. Дороги і творчі звершення Михайла Алещенка / А.Ф. Суровий, В.А. Радіоненко // Там само. – 2007. – Т. 9. – С. 430-436; Його ж. Учителі і наставники молоді (до 70-річчя від дня народження В.А.Радіоненка) / А.Ф. Суровий, А.П. Гавришук // Там само. – 2007. – Т.10. – С. 435-440; Його ж. Подвижництво на ниві українського народознавства (До 55-річчя від дня народження Т.І.Колотила) / А.Ф. Суровий, А.П. Гавришук // Там само. – 2007. – Т. 10. – С. 441-449.
22. Його ж. Профспілки Кам'яниччини у 1920-х роках // Освіта, наука і культура Поділля: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 14. – С. 427-436; Його ж. Виховна робота в загальноосвітніх школах Поділля в 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: ФОР Сисин О.В., 2009. – Т. 15. – С. 87-88; Його ж. Розвиток освіти національних меншин на Поділлі в 1920-х роках // Вісник Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Т.21. – С. 120-127; Його ж. Ліквідація неписьменності на Поділлі в 1920-х роках // Там само. – С. 436-449; Його ж. Людина, славна добрими ділами (про ветерана війни і праці Миколу Васильовича Кушніра // Навіки в пам'яті народній. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 161-166.

СЛОВО – ДРУЗЬЯМ, КОЛЕГАМ, УЧНЯМ

ВОСПОМИНАНИЯ О НАШЕМ ПОСЛЕВОЕННОМ ДЕТСТВЕ

Я, Геннадий Малишевский, являюсь другом детства Анатолия Сурового и, пользуясь случаем, хочу рассказать кратко о нашем трудном, тяжёлом, но интересном послевоенном детстве.

Я родился в России, где тогда жил и работал мой отец Эдуард Михайлович Малишевский. Мать моя умерла рано, когда я был совсем маленьким. После войны отец вернулся на родину – в село Радковица Сатановского (теперь Городокского) района Хмельницкой области. Здесь и прошло моё детство и ранняя юность. Здесь, на одной улице села, мы росли вместе с Анатолием. Его хата была недалеко от моей. Здесь он жил с младшим братом Лёней, бабушкой и мамой.

С раннего детства, когда были мы ещё дошкольниками, я бегал к нему в хату, и там мы играли, хотя в детстве у нас игрушек не было. Но мы кое-что сами придумывали (с помощью его младшего брата Лени), который был мастеровой мальчик, всегда что-то строил, мастерил. К сожалению, он рано ушёл из жизни.

За хатой Анатолия в это время была колхозная пасека. Когда приходило время качать мёд, мы всегда находились поблизости. Иногда пчеловоды (пасечники, как их называли) просили принести им воды. Мы всей ватагой спешили выполнить их просьбу. За это пасечники наливали большую миску мёда, и мы шли в хату Анатолия и дружно ели мёд с черным хлебом. Это был праздник!

В те годы в каждом сельском дворе выращивали табак. Мы, дети, помогали взрослым ухаживать за ним – поливали, срезали созревшие листья, сушили их. Но если у кого-то из нас появлялось желание закурить («попробовать»), Анатолий всегда отговаривал нас. И я до сих пор благодарен ему за это. Для нас он был авторитетом, его слушались. Я, например, никогда не курил и не курю до сих пор.

Помню также, что недалеко от наших хат была сельская мельница, протекала река, был небольшой пруд (ставок), где мы любили ловить рыбу, раков (если нужно, то и руками), много купались.

В детстве летом мы всегда бегали босиком, пасли коров (в любую погоду, но болели редко).

Когда в 1945 году пошли в первый класс, на всю улицу дали один букварь, и мы собирались вместе, с интересом рассматривали картинки, учили буквы. В школу ходили вместе, каждый с матерчатой сумкой («торбой»), сшитой родителями.

Нам с Анатолием идти до школы было километра два. Иногда сокращали путь, шли через гору Сабарыху, расположенную в центре села. Там часто садились, доставали съестные припасы, опорожняли сумки. С вершины горы открывался красивый пейзаж: река, ряды сельских хат, школа, сельсовет, клуб.

Детей в селе тогда было много. В двух первых классах училось 40-50 человек. Анатолий учился хорошо. На уроках всегда был внимательным, прилежным. Домашние задания выполнял старательно. На наши просьбы дать списать задачку или упражнение всегда отвечал отказом: «Каждый сам должен делать уроки!».

Любили мы посещать киносеансы в сельском клубе. Денег на кино у наших родителей не было. Они давали нам куриные яйца, мы их сдавали в магазин «Сельпо». Хватало денег и на билет (1 руб.), и на конфеты. Мы заходили в зал, рассаживались в кресла, а когда приходили на эти места взрослые, мы устраивались на полу и так смотрели фильмы. Запомнились такие фильмы, как «Сталинградская битва», «Секретарь райкома», «Молодая гвардия». Именно после просмотра этого фильма мы начали играть «в молодоговардейцев»: расклеивали листовки, «нападали» на немецкого «часового», чтобы освободить «заключённых». Анатолий, помню, всегда был в роли Олега Кошевого.

Летом мы больше времени проводили в поле. Пасли коров. Если рядом была река, много купались. Играли в разные игры. Запомнилось, что Анатолий в это время много читал. Мы заняты игрой, а он сидит в сторонке, читает книгу из сельской библиотеки. А на следующий день говорит: «Ребята, я вчера прочитал очень интересную книгу. Хотите, расскажу?» – и начинает пересказывать содержание. А мы любили слушать...

Прошло много времени с тех пор. Более полвека прожил в России, в Волгограде. Вся моя трудовая жизнь связана с железной дорогой. За свой труд имею около 40 благодарностей, награждён медалью «Ветеран труда». До сих пор не забываю Украину и своё проживание в ней. Помню, не теряю связей с родственниками на Хмельниччине. Время от времени приезжаю к ним в гости. И каждый раз нахожу возможность приехать в Каменец-Подольский для встречи с другом детства Анатолием Суровым. Вспоминаем наше послевоенное детство. От всего сердца радуюсь успехам друга, его семьи, желаю им счастья, благополучия, новых достижений, а также долгих лет жизни!

Геннадий Малишевский,

*друг детства Анатолия Суорого,
ветеран труда (Россия, Волгоград)*

ЩИРЕ СЛОВО ПРО А. СУРОВОГО

20 січня 2013 року зустрів свій 75-ий день народження викладач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету Анатолій Феодосійович Суrowsий. Для ветеранів праці, людей покоління п'ятидесятників-ровесників А. Суrowsого давно став крилатим вираз: «Мої роки – моє багатство». Але для нього особисто цей вираз дуже спрощений. Адже основне його багатство, яке нажив разом із роками, це – сім'я, улюблена робота, вірні друзі і люди, які його розуміють і підтримують. Як правило, це – люди високого рівня розумового розвитку, інтелегентної вдачі, з якими йому і цікаво, і затишно.

Подільський юнак, захоплений красою і історією рідного краю, Анатолій Суrowsий в далекому 1955 році вступив до Кам'янець-Подільського педагогічного інституту на історико-філологічний факультет, щоб присвятити своє життя вивченню і дослідженню традицій рідного Поділля.

І вийшло так, що доля усміхнулася йому вже з самого початку навчання. Анатолія зачислили в групу, де навчалися 20 дівчат і 5 хлопців. Але яких хлопців! Студенти його групи не лише добре вчилися, але й були активними і відомими своєю громадською діяльністю усьому педагогічному інституту, і, навіть, місту. Староста групи Гораш Григорій Олексійович – відповідальний секретар інститутської багатотиражної газети «Радянський студент», яка періодично виходила і друкувалася в міській друкарні. Харченко Віталій Іванович – фотокореспондент цієї ж газети, фоторепортажі якого подобалися і студентам, і викладачам, а деякі з них друкувалися і в міській, і в обласній газеті «Радянське Поділля». Ще двоє хлопців: Хоптяр Анатолій Сергійович, Поліщук Георгій Архипович, а також сам Суrowsий Анатолій Феодосійович були головними дописувачами (по – сьогоднішньому «кореспондентами») студентської газети.

Газета «Радянський студент» завжди виходила своєчасно, була цікавою і змістовною, а її редакція на громадських засадах – на виду в усього інституту. В той час серед першокурсників та студентів інших курсів ця група історико-філологічного факультету була відома як зразок для наслідування форм і змісту студентського життя.

Закохані в педагогічну діяльність, загартовані активною громадською роботою студенти цієї групи, яку з особистою до них симпатією і вдячністю за їхні успіхи і активність опікував тодішній декан історико-філологічного факультету Гнатенко Іван Юхимович, пізніше стали активними діячами на ниві педагогіки і в роботі з людьми. Серед них: Лісова (Городецька) Алла Ананіїв-

на – секретар Кам'янець-Подільського міськкому Компартії України, пізніше – заступник голови Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих; Хоптяр Анатолій Сергійович – проректор Кам'янець-Подільського університету ім. І. Огієнка по заочному навчанню; Гораш Григорій Олексійович – викладач української мови та літератури Кам'янець-Подільського будівельного технікуму; Поліщук Георгій Архипович, Харченко Віталій Іванович – директори середніх шкіл. Харченко В.І після семирічного директорства в школі – працівник Волочиського райкому партії, завідділом пропаганди і агітації, неодноразовий очільник туристичних пропагандистських маршрутів, що прямували з України в Росію, Прибалтику, Чехословаччину, Польщу, Угорщину.

А Суровий Анатолій Феодосійович разом із своєю вірною і мудрою дружиною Тіною довічно пов'язали своє життя з викладацькою діяльністю.

Подружжя Сурових, крім основної роботи в інституті, багато уваги приділяло дослідницькій та видавничій діяльності. Так, наприклад, Суровий Анатолій Феодосійович був членом редакційної колегії одного із 26 томів «Історії міст і сіл Української РСР», яку видав у 1971 році Інститут історії Академії наук УРСР. Цей том називається «Хмельницька область». Індивідуально А.Ф. Суровий разом з Г.П.Мазуром в цьому томі описали свої наукові історичні дослідження села Тарноруди Волочиського району (бувшого прикордонного містечка на р. Збруч, заснованого ще у XVI ст.). Разом з Лагодзинською М.К. – про селище міського типу Антоніни Красилівського району, сам особисто – про селище міського типу Базалію Теофіпольського району. До цього часу гордяться педагогічний колектив та учні школи с. Тарноруди Волочиського району, що фотографія їх школи стала ілюстрацією цієї багатотомної енциклопедії, а том «Хмельницька область» – настільною книгою вчителів історії та географії.

Суровий А.Ф. до недавнього часу передавав свої багатогранні знання студентам Кам'янець-Подільського педагогічного університету ім. Огієнка. І хоча із 5 хлопців його студентської групи кінця 50-х початку 60-х років в живих залишилось тільки двоє: він і Харченко В.І, вони підтримують добру традицію своєї групи – зустрітися 30 червня (в день вручення дипломів про закінчення інституту). Під час зустрічей обов'язково відвідують корпус університету, в якому навчалися, свою аудиторію (№30), а також редакцію газети «Край Кам'янецький», де часто бували ще в студентські роки, коли брали участь у випуску газети «Радянський студент».

Як Харченко Віталій Іванович в школі, так і Суровий Анатолій Феодосійович в університеті, підготували, виплекали і ви-

пустили в життя не одне покоління істориків. Великою та заслуженою їх гордістю є відомий нині на всю Україну історик, спочатку учень Віталія Івановича, а потім студент Анатолія Феодосійовича, а нині – академік, директор Інституту історії України Національної академії наук України, Заслужений діяч науки і техніки України, почесний громадянин Волочиського району, портрет якого прикрашає алею Слави в м. Волочиську, Смолій Валерій Андрійович. Від своїх вчителів він унаслідував і далі розвинув не лише знання і любов до історії рідного Поділля та України, але й перейняв їх людяність, доброзичливість, гордість за університет, який його зростив.

Тож хай зберігаються і множаться традиції таких випускників колишнього Кам'янець-Подільського педінституту, як А.Ф. Суворий та В.І. Харченко. Хай наша Україна стає духовно багатшою для всіх поколінь, які в ній зростають!

Антоніна Лаврик,

*студентка фізико-математичного
факультету педінституту в 1959-1964 роках*

НАШ КУРАТОР

Незабутні студентські роки. Юність. Подумки часто повертаємось у 1963 рік. Ми на I курсі історико-філологічного факультету. Досі пам'ятаємо своїх викладачів. Серед них – ректор Іван Степанович Зеленюк, згодом – Іван Вікторович Івах, викладачі – Павло Андрійович Цикра, Леонід Антонович Коваленко, Олександр Дмитрович Степенко, Петро Флорович Лаптін, Євгенія Мойсеївна Гінзбург, Матвій Мусійович Хмелінський, Валентин Мусійович Сапун, Катерина Савівна Заблоцька (Баденко), Андрій Леонтійович Казиміров... І серед них – 25-річний куратор групи, молодий історик Анатолій Феодосійович Суворий. Усі вони, наші викладачі і наставники, були майстрами своєї справи. Ми поважали їх за високу професійність, уміння глибоко подавати програмовий матеріал, спілкуватись із студентською молоддю, бути для неї взірцем, прикладом.

Ми навчалися тоді на II курсі. Тут було чотири академгрупи: дві по спеціальності українська мова і література, історія, дві – російська мова і література, історія. Анатолій Феодосійович був призначений куратором нашої першої групи українського відділу. Старостою групи був Володимир Гушта (нині, на жаль, покійний), комсоргом – Валентина Бейко (Драненко), профформом – Катерина Гарбарець (Возруд). В групі навчалось 25 студентів.

Молодий куратор вів у нас практичні (семінарські) заняття з історії КПРС. Ми зразу ж помітили його вимогливість, постійне підкреслювання, що до навчання необхідно ставитись серйозно, з почуттям відповідальності. На консультаціях намагався дати нам основну літературу, вказівки щодо розгляду кожного питання семінару, рекомендації щодо використання художніх творів на історичні теми. Ми називали його молодим, енергійним і вимогливим, але постійно підкреслювали його доброзичливість, толерантність у ставленні до студентів.

До своїх обов'язків куратора Анатолій Феодосійович ставився сумлінно. І з усією групою, і з окремими студентами постійно проводив бесіди з питань трудової дисципліни (особливо відвідування занять), давав поради. Як куратор багато уваги приділяв проведенню політінформацій, що відбувалися щопонеділка. Постійно радив нам не просто розповідати про основні події внутрішнього і міжнародного життя, а вчив давати їм оцінку. За його ініціативою, на політінформаціях крім питань економічних і суспільно-політичних, ми почали розглядати і обговорювати також новини спортивного і культурного життя, розвитку літератури і мистецтва. Це нам сподобалось, активність студентів у підготовці і проведенні політінформацій зросла.

Студенти нашої групи ще з більшою повагою стали ставитись до молодого куратора, коли зрозуміли, що він цікавиться не лише самостійною роботою кожного і навчанням, а й їхнім матеріальним становищем, побутовими умовами. Були випадки, що він через деканат і профспілкову організацію факультету добивався надання матеріальної допомоги тим студентам, які мали в цьому потребу.

У ті часи щорічно практикувались виїзди студентів на сільськогосподарські роботи в колгоспі. Під час цих поїздок куратор не тільки цікавився, як ми працюємо, але й як нас годують, як відпочиваємо.

Пам'ятаємо, як одного разу вирішили на прохання голови колгоспу поїхати в село Калиня з концертом. Ми сказали про це Анатолію Феодосійовичу, а він запропонував: «А давайте я теж поїду і виступлю з лекцією про міжнародне становище». Так і зробили. Колгоспники тепло дякували і за лекцію, і за концерт.

З того часу минуло багато років. Ми маємо вже понад 40 років педагогічного стажу, дехто вийшов на пенсію. Але коли організуємо зустрічі студентів групи, завжди запрошуємо і нашого куратора. Ми й досі пам'ятаємо цю чудову людину, його професійні якості – принциповість, доброту, людяність. Пам'ятаємо також його гарну родину – дружину Тіну Іванівну і сина Сашка, тоді ще маленького. Нині Анатолій Феодосійович – по-

важний викладач, шанована людина, турботливий чоловік, батько, дідусь. У зв'язку з поважною датою, його 75-річним ювілеєм, бажаємо йому, його родині міцного здоров'я, творчої на- снаги, нових успіхів і довголіття.

**Катерина Гарбарець (Возруд),
Валентина Бейко (Драненко),**

випускниці Кам'янець-Подільського педінституту (1967 р.).

КЕРІВНИК КАФЕДРИ

Анатолій Феодосійович Суровий належить до тієї категорії людей, про яких говорять, що вони самі себе створили. Усього він досяг невтомною працею, цілеспрямованістю.

Певне, не знайдеться жодного викладача чи співробітника в нашому навчальному закладі, який би його не знав.

Моє перше знайомство з Анатолієм Феодосійовичем відбулося в червні 1972 року, коли я вступала на перший курс історичного факультету нашого університету (тоді педінституту), а Анатолій Феодосійович був екзаменатором на вступному екзамені з історії. Так з легкої руки Анатолія Феодосійовича здійснилася моя заповітна мрія – стати студенткою. Швидко проминули роки навчання. І коли після закінчення вузу я прийшла працювати в університет, доля знову звела мене з Анатолієм Феодосійовичем.

У той час він був завідувачем кафедри історії КПРС і політ-економії. Основу тогочасної кафедри складала плеяда досвідчених викладачів. Серед них Цвяк А.А., Мамалига А.І., Носов О.К., Григоренко О.П., Рибак І.В., Мельник Е.М., Філінюк А.Г., Чайка І.С., Лягін О.В., Латер Ю.С. та інші. Кафедра була згуртованим колективом, що дозволяло їй успішно долати освітянські проблеми того часу. Треба віддати належне атмосфері, яка панувала на кафедрі – атмосфері науковості, вимогливості, відповідальності, доброзичливості, розуміння і поваги до студентів та один до одного. І все це завдяки старанням завідувача кафедри.

Керуючи кафедрою в умовах адміністративно – командної системи, Анатолій Феодосійович Суровий ніколи не дозволяв собі ображати чи принижувати людей. Його було важко вивести з рівноваги, ніхто з працівників кафедри ніколи не чув і не бачив, щоб він підвищував голос. Ззовні Анатолій Феодосійович завжди уособлював олімпійський спокій. Він умів логічно і виважено вести полеміку, відстоювати свою позицію, не ображаючи інших, знаходячи все нові і нові аргументи для переконування.

Широка ерудиція, інформованість, сучасне мислення, доброзичливість – все це сприяло успішному діловому спілкуванню на кафедрі. На кафедрі приходили різні люди й у кожному випадку могли розраховувати на кваліфіковану допомогу, грамотну консультацію, інформаційну й організаційну підтримку.

Генератор ідей, талановитий організатор Анатолій Феодосійович чудово знаходив спільну мову зі своїми співробітниками. Одна з характерних рис Анатолія Феодосійовича – дуже висока працездатність та акуратність у будь-якій справі, за яку береться. Його наукові статті, звіти, методична документація кафедри завжди були написані від руки каліграфічним, чітким, розбірливим почерком з обов'язковим відступом зліва і просто вражали своєю охайністю. І всі працівники кафедри намагались наслідувати свого завідувача.

І ще одна риса, характерна для Анатолія Феодосійовича Сурового, яка так імпонує його колегам – це надзвичайно розвинене почуття гумору, яке так яскраво відбилося у панегіриках і шаржах, написаних ним на честь ювілеїв його друзів і знайомих. А їх у нього дуже багато. Кількість імен і прізвищ, що Анатолій Феодосійович тримає у пам'яті – величезна (іноді здається, що він може звернутися на ім'я та по-батькові до будь-якої людини хоча б трохи відомої у нашому місті).

З того часу пройшло багато років. Нові політичні умови, які призвели до виникнення в 1991 році незалежної України сприяли реорганізації кафедри. Змінилося життя навколо, змінився статус нашого навчального закладу, з'явилися нові кафедри, нові предмети.

Не одне покоління студентів з вдячністю згадує Анатолія Феодосійовича Сурового – свого викладача, який щедро ділився з ними своїми знаннями. За 50 років науково-педагогічної діяльності Анатолій Феодосійович вивчив і випустив у світ тисячі студентів, кожен з яких взяв від нього частку знань і вмінь, сердечного тепла і всього того, що знадобиться на довгій життєвій ниві. Так само і з вдячністю згадуємо про нього і ми, ті хто працював під його керівництвом в минулому.

Людмила Макарова,

методист заочного відділу (історичний факультет)

ДРУГ НАШОЇ РОДИНИ

У світі трапляються особи, в колі яких відчуваєш себе людиною. Саме до таких представників славного українства належить Анатолій Феодосійович Суровий. Коли чуєш це ім'я, ду-

ша наповнюється світлою енергетикою, оптимізується настрої і хочеться хоч у чомусь наслідувати чудовий приклад науковця, педагога, історика та філолога і взагалі надзвичайно обдаровану та чуйну особистість.

Наше знайомство відбулося задовго до початку мого навчання у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті у вересні 1978 р., коли, будучи в складі першокурсників історичного факультету, зустрівся з викладачами, серед яких був і Анатолій Феодосійович Суrowsий. Саме Анатолій Феодосійович був Великим Другом мого батька Анатолія Сергійовича Хоптяра (1932-2003). Коріння цієї великої дружби сягають у 50-ті рр. ХХст., у період навчання на історико-філологічному факультеті рідного тепер уже університету. Дружні відносини друзі-побратими берегли протягом багатьох десятиліть. Тісні дружні стосунки переросли, із утворенням сімей, у родинні. Жодних вагомих свят не проводили без участі один одного. Так з'явилися присвоєнні поважні звання «хрещеного батька», «почесного батька» та інші, що на родинному рівні мають неабияке значення. Тому з раннього дитинства, проживаючи у с. Гуменцях Кам'янець-Подільського району, пригадував поруч із постаттю свого батька коренасту, впевнену в ході постаті «дядька Суrowого». Пізніше батько Анатолій Сергійович при мені часто згадував свого найближчого і надійного друга та тезку, Анатолія Феодосійовича, що стало для мене чудовим прикладом і в моєму особистому житті. Батько часто радився із своїм другом під час прийняття важливих і відповідальних рішень. Так, за порадою Анатолія Феодосійовича у вересні 1967 р. було прийняте рішення про мій перехід на роботу до Кам'янець-Подільського педінституту.

Об'єднані спільним фахом друзі, колеги навіть проживали поруч як у місті, так і в межах дачного кооперативу поблизу с. Устя, ділилися досвідом вирощування овочів та фруктів. Проте, де б не знаходився Анатолій Феодосійович, не обходилося без дотепного і влучного жарту. Один із античних філософів свого часу вдало підмітив, що жарти – це спілкування на вищому рівні. Отож, одразу після закінчення інституту Анатолій Феодосійович поїхав за направленням працювати в село, а на квартирі зупинився в господаря на прізвище Жвавий. Повідомляючи про це, Анатолій Феодосійович у листах до мого батька жартував: «Суrowsий живе у Жвавого. А той жвавий – дуже суворий». Взагалі жарти супроводжують цю цікаву людину постійно.

Жартували і навколо Анатолія Феодосійовича, знаючи, що з почуттям гумору у нього – все в порядку. Якось на дачі зібрався гарний гурт колег, друзів з історичного та фізкультурного факультетів. Так ось Маайй В.В. (1960-2010), подаючи відповідний знак, заспівав відому довоєнну пісню: «На границе ходять тучи

хмуру, край Суровий тишиной об'яят...». Звуковий замаскований сигнал було почуто, і Анатолій Феодосійович одразу прибув на виїзне засідання «методологічного семінару», який закінчився з порушенням часового регламенту.

Закінчивши історико-філологічний факультет, Анатолій Феодосійович створив чимало поетичних творів. Які чудові шаржі, вірші вийшли з-під пера А.Ф. Сурового! Його дотепних рим чекали в аудиторіях і актових залах, на днях народження і ювілеях, весіллях і корпоративах. Ось фрагмент: «Бажаємо досягнень гарних у праці, а також у захисті всіх дисертацій. В сім'ї, у роботі і в навчанні бажаємо успіхів всій Хоптярні» (13.09.1971).

На IV курсі мені і моїм однокурсникам 1978-1982 років навчання пощастило вчитися у Анатолія Феодосійовича. Перед нами постала постать, у якій уже із названими якостями, гармонійно переплелися професіоналізм вищого ґатунку, максимальна толерантність та доброзичливість. Лекції з «Історії профспілкових організацій України» були насичені цікавим, науковим матеріалом, у якому поєднувалася історія і сьогодення. Заінтриговані живим, яскравим матеріалом студенти, вже після лекції, продовжували «допитувати» викладача, позбавляючи його короткого перепочинку на перерві. З принциповою вимогливістю завжди А.Ф. Суровий ставився до прийому іспитів та написання наукових робіт. Однією із невід'ємних рис педагога виступає вміння неформально спілкуватися з вихованцями. Саме ця та інші риси притаманні вмілому педагогу. І якщо між заняттями краєм ока помічаєш студентський «рій» в тому чи іншому місці, можна не сумніватись – у центрі уваги Анатолій Феодосійович. Перебуваючи на сільськогосподарських роботах (у період до 1991 р.), педагог – наставник особистим прикладом демонстрував як потрібно працювати, чим, звичайно, ще більше зміцнював свій високий авторитет.

Отож, спілкування з Анатолієм Феодосійовичем – це завжди приємна подія, яка яскравим світлом пронизує буденність. З першої миті розмови стає зрозумілим, що перед тобою талановита особистість, досвідчений вчений, знаючий педагог. Талант, яким щедро наділила природа Анатолія Феодосійовича, у поєднанні з невтомною працелюбністю. Його щира душа відкрита для всіх, хто бажає сяяти розумне, добре, вічне. І в кожній розмові відчувається розуміння, приязнь, а в певних випадках і співчуття. Саме цього часто бракує сьогодні як кожному із нас, так суспільству в цілому. Простота в спілкуванні – характерна особливість уважного наставника, колеги, друга. І це не випадково, адже чим обдарованіша особистість, тим ширший діапазон інтересів, а отже і легкість висловлення власної думки, надання поради, тощо.

Далеко не всім вдається успішно поєднувати ролі науковця, педагога, радника, товариша, чоловіка, батька, оскільки всі

сфери діяльності потребують чималих фізичних та інтелектуальних зусиль. Анатолій Феодосійович належить до тієї когорти особистостей, яким притаманно не спочивати на лаврах, а щоденно підтримувати свій високий авторитет, нарощуючи добрі справи.

Науково-педагогічна діяльність Анатолія Феодосійовича Сурового нараховує більше 50 років. Вона наповнена численними успіхами, вагомими трудовими здобутками, громадським визнанням і авторитетними нагородами. Все це здобуто великою і наполегливою працею, високою організованістю, вмінням бачити головне і своєчасно вирішувати назрілі проблеми. Такий вагомий здобуток – результат діяльності талановитого та досвідченого вченого і педагога.

Нам, вашим учням, колегам, друзям, надзвичайно поталанило, адже навчатись, а тим більше працювати з Анатолієм Феодосійовичем – одна насолода. У зв'язку із зірковим ювілеєм хочеться побажати Анатолію Феодосійовичу надійного здоров'я, творчого довголіття, щирої любові людей, пошанування Держави і здійснення мрій. Ваше самовіддане ставлення до колег, друзів, родини завжди буде випромінювати теплий і приємний спогад.

Ю. А. Хоптяр,

кандидат історичних наук, професор кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін

ЛЮДИНА, ЩО ТВОРИТЬ ДОБРО

Роки, роки, з яких складається життя... Життя нелегке, але наповнене приємними знайомствами з чудовими людьми, з якими впродовж багатьох років долаєш життєві дороги.

Вже понад сорок років минуло з того часу, як доля звела мене з Анатолієм Феодосійовичем Суровим. А було це 1 серпня 1968 року, коли я, абітурієнт історичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, складав вступний іспит з історії СРСР. Його приймали два Анатолії, декан факультету Копилов Анатолій Олексійович і викладач із «страшним» прізвиськом Суровий Анатолій Феодосійович. Трапилося так, що Копилов А.О. відлучився у справах, а тому екзамен вів Анатолій Феодосійович і оцінив мої знання з історії на «відмінно». Таких щасливчиків у групі виявилось троє. Саме такий результат дозволив відчинити двері вищу і стати студентом історичного факультету.

Вдруге наші шляхи перетнулися у жовтні 1976 року, коли я вирішив переїхати з міста Хмельницького до Кам'янця-Поділь-

ського, пов'язавши свій життєвий шлях з викладацькою роботою на кафедрі історії КПРС і політекономії педінституту. Першим завідувачем був Суровий Анатолій Феодосійович. Саме за час роботи на кафедрі (1976-1984 рр.) мені довелося вже досить зблизька познайомитися з Анатолієм Феодосійовичем і сьогодні висловити свої спогади про цю людину.

Мудрий і принциповий, добрий і справедливий, він завжди допомагав молодим викладачам у всіх наших справах і починаннях. На цій посаді розкрився його неабиякий талант керівника, знайшли підтвердження мудрість і щедрість душі.

Притаманний йому талант науковця, велике бажання робити людям добро, допомагати людям виборювати омріяні обрії стали запорукою його життєвого успіху. Навчаючись заочно в аспірантурі Київського педінституту імені О.М. Горького, завдяки сприянню Анатолія Феодосійовича, я отримав річну творчу відпустку і достроково подав дисертацію до захисту в Інститут історії Академії наук і успішно її захистив у 1981 році.

Кожна людина на своєму життєвому шляху зустрічається із добром, із злом, із щасливий той, у житті якого переважають добрі люди. У моєму житті зустрічалося чимало людей з різними рисами характеру і вдачі. Проте завжди серед цих людей знаходився той, хто своїм мудрим розумом, чуйним словом, доброю порадою підтримував мене і допомагав, давав важливі життєві уроки: добра, людяності, порядності. Серед таких людей на першому місці знаходиться професор Суровий Анатолій Феодосійович. Низький йому уклін і многая, многая літа.

Мов розкритий птах лине наше життя – швидкоплинне, багатогранне. Часто ми не замислюємося над тим, хто крокує поряд з нами пліч-о-пліч. Та, зупинивши на хвилинку плин часу, усвідомлюємо, що найцінніше, що маємо – мудрих наставників, друзів, колег. Ці слова сповна відношу Вам, Анатолію Феодосійовичу! Людині з великим серцем, прекрасною душею, невгамовною енергією, теплим і щирим ставленням до людини. Доля дарувала Вам довге і цікаве життя. В юності здається, що попереду вічність і ще встигнемо, а життєвий досвід вчить, щоб встигнути треба поспішати. Поспішав і чимало встиг на своєму життєвому шляху Суровий Анатолій Феодосійович – відомий педагог, відмінник народної освіти Української і Узбецької РСР, вчений, автор великої кількості наукових, навчально-методичних праць, нарисів, які увійшли у скарбницю людських знань з історії України, рідного краю, університету. Недарма його називають подільським самородком.

Ювілейні роки спонукають не лише до підведення підсумків, але й до побажань на майбутнє. Вітаю Вас, дорогий Анатолію Феодосійовичу з Вашим ювілейним Днем народження, днем, коли Ви

прийшли у цей світ, щоб створити свій світ і щедро ділитися своїм талантом, душею з тим, хто крокуватиме пліч-о-пліч з Вами по життю. Ті, кому Ви дійсно потрібні і про Вас ніколи не забувають.

І закінчити хочеться рядками мого улюбленого поета Василя Симоненка, які, на мій погляд, найбільше стосуються Анатолія Феодосійовича: «Живе лиш той, хто не живе для себе, хто для інших виборює життя».

Іван Рибак,

*кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Академії історичних наук України,
лауреат премії Всеукраїнської спілки краєзнавців
імені Дмитра Яворницького,
відмінник народної освіти України,
завідувач кафедри історії народів Росії та спеціальних
історичних дисциплін Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка*

БАГАТОГРАННА ОСОБИСТІТЬ

Життєвий шлях кожного історика супроводжується успіхами і тернистими стежками, творчим пошуком, науковими дискусіями, гордістю за своїх колег, радістю за своїх учнів. Серед когорти відомих вчених Поділля, які своїми творчими здобутками збагатили його наукову скарбницю, значне місце посідає особистість кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України славного Кам'янець-Подільського університету Анатолія Феодосійовича Сурового, який 20 січня 2013 року відзначив свій гарний ювілей.

Постать ювіляра є досить багатогранною. Насамперед, він є активним діячем краєзнавчого руху на Хмельниччині, автором понад 200 наукових праць і навчальних посібників. Трудовий стаж А.Ф. Сурового у краєзнавстві складає 45 років. Головну увагу зосереджує на дослідженні профспілкового руху в добу Української революції 1917-1920 рр., у першій половині 20-х рр. XX ст. Відомими є праці вченого про профспілки окремих міст (Проскурова, Кам'янця-Подільського, Дунаївців, Могилева-Подільського), діяльність профспілкових організацій в галузі культурно-освітньої роботи («Профспілки і загальноосвітня школа на Поділлі в 1920-х рр.», «Розвиток вищої школи і профспілки України (1920-ті роки)», «Профспілка робітників землі і лісу на Поділлі в 1920-х рр.»), про економічну роботу профспілок і захист інтересів робітників Поділля. Окремі публікації присвячені профспілковій роботі на Волині, Миколаївщині та Чернігівщині.

Працюючи над темою докторської дисертації «Студентство педагогічних навчальних закладів радянської України в умовах формування тоталітарної системи (20-30-ті рр. ХХ ст.), явикористав чимало праць А.Ф. Суrowого, присвячених розвитку освіти на Поділлі в 1920-1930-х рр. Зокрема, нашу увагу привернули наукові розвідки про підготовку учительських кадрів на Поділлі, технікуми цього ж регіону, Вінницький інститут народної освіти, Проскурівський педагогічний технікум. У колективній монографії «Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення» вченому належить авторство розділу про Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання, який діяв у 1930-1933 рр. У цьому ж виданні спільно з Ю.М. Ковальчуком опублікував розділ, присвячений інституту соціальної реабілітації та розвитку дитини. Не можна не згадати й історичного нарису «Педагогічний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: минуле і сьогодення» (Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 196 с. – Співатор – П.С. Каньоса).

Серед здобутків А.Ф. Суrowого – членство в редколегії тому «Історії міст і сіл Української РСР», присвяченого Хмельницькій області. Вчений написав нариси про такі населені пункти як Антоніни, Базаїя, Тарноруда. Анатолій Феодосійович є одним з авторів ґрунтового видання «Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації», брошури «Комсомольські організації Поділля в 1921-1925 рр.» (співатор – М.П. Вавринчук), навчального посібника для вчителів «Нариси історії Поділля» (розділ «Поділля в період непу 1921-1927 рр.»).

На особливу вдячність Анатолій Феодосійович заслуговує за те, що з 2003 р. він є керівником видавничого проекту «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах» (впродовж 2003-2008 рр. вийшло три томи). Особисто А.Ф. Суrowий написав нариси про 46 викладачів, почесних докторів і членів колективу, ветеранів, випускників університету. Чимало біографічних нарисів опубліковано у місцевій пресі, університетській газеті «Студентський меридіан». До речі, Анатолій Феодосійович є одним із зачинателів цього останнього видання (тоді – «Радянський студент»).

На жаль, не довелося бути студентом А.Ф. Суrowого. Однак, від студентської молоді, насамперед, педагогічного факультету та факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології, доводилося чути про цікаві та змістовні заняття з історії України, які проводив Анатолій Феодосійович. Він особливу увагу звертав на висвітлення вітчизняної історії в контексті світової і європейської історії, розкриття взаємозв'язків основних історичних процесів і подій в Україні та світі, характеристики окремих видатних істо-

ричних і культурно-освітніх діячів України, намагаючись уникнути однобокої трактовки їх діяльності та ролі в історії.

А.Ф. Суровий є дуже гарною, душевною людиною, чудовим співрозмовником, дотепно жартує, вміє підбадьорити, підтримати. Зовсім нещодавно, коли в нашу сім'ю прийшло велике щастя – народження сина Владислава, Анатолій Феодосійович тепло привітав із цією подією і в жартівливій формі розповів, що новину про народження свого сина зустрів в армії. Коли повернувся додому, сину вже було більше року. Тому його прізвище ніяк не асоціюється із особистими людськими якостями. З цього приводу в газеті «Подільнянин» від 18 січня 2008 р. навіть вийшла стаття журналістки Н. Марковської «Не такий вже він і суровий...».

Віншуючи Вас, дорогий Анатоліє Феодосійовичу, із чудовим ювілеєм, бажаю міцного здоров'я, душевної рівноваги, родинного затишку, щирої вдячності і поваги від усіх тих, хто Вас знає і любить. Зичу добра і злагоди, а також нових сил у здійсненні творчих планів і життєвих задумів. Нехай щедра українська земля дарує Вам натхнення для творчості, а Ваша невтомна праця проростає паростками правди і мудрості на славу нашої любої України!

О. Б. Комарницький,

*голова Кам'янець-Подільської міської організації
Національної спілки краєзнавців України, кандидат
історичних наук, доцент кафедри історії України*

ЦІКАВА ЛЮДИНА, НАДІЙНИЙ ТОВАРИШ

Своїм знайомством з Анатолієм Феодосійовичем Суровим я завдячую завідувачу фотолабораторії педінституту, колишньому працівникові міськрайонної газети «Прапор Жовтня», з яким трудилися спільно, Борисові Шевченку. Під час одних із відвідин колеги на його робочому місці він і представив мене людині з оригінальним прізвищем «Суровий», про якого я вже до того неодноразово чув як про здібного викладача, плідного науковця, який саме тоді захистив кандидатську дисертацію.

Крім того, я знав, що у свій час, ще навчаючись у педінституті, він був одним із відповідальних за випуск багатотиражної газети цього закладу «Радянський студент», що дуже знадобилось йому для набуття певного журналістського досвіду.

«То Ви і є той Борис Урода, який строчить фейлетони і якого вважають грозою для спекулянтів, хабарників, безгосподарників, а в народі називають «Кам'янець-Подільський їжак?» – приязно запитав Анатолій Феодосійович. Дуже радий познайомитись...» І додав: А про моє прізвище інколи жартома говорять: «Майже не Суровий».

Відтоді й почали зустрічатися та спілкуватися. Я зрозумів, що спілкуюся з людиною, яка захоплюється українською історією, літературою. Мені цікавими були його думки і відгуки про історичні події минулого, про видатних українських письменників, зокрема гумористів. Багато своїх творів перед опублікуванням я давав йому на ознайомлення і завжди отримував уважену, аргументовану оцінку, слухні зауваження щодо поліпшення змісту. Мене радували його оцінки моєї праці. На одному з ювілейних зібрань він привітав мене віршем, в якому були й такі рядки: «Ну, хто не знає Бориса Уроду? Він пише про народ і для народу». Я з Анатолієм Феодосійовичем постійно ділюся творчими планами та задумами, свіжонаписаними гуморесками і завжди зустрічаю з його боку підтримку і розуміння.

Спілкуючись із знайомими працівниками Кам'янець-Подільського національного університету, студентами, випускниками, завжди чую про нього захоплені відгуки як досвідченого викладача, умілого педагога і вихователя студентської молоді, активного науковця, а також цікаву, неординарну особистість. У нього багато друзів, і він завжди знаходить час поспілкуватися з ними, поцікавитися здоров'ям, справами сім'ї, а коли треба – підставить плече, допоможе. Він не забуває провідати хворого в лікарні, підтримати й підбадьорити ветерана праці – колегу, який знаходиться на заслуженому відпочинку.

А в товариській компанії Анатолій Феодосійович завжди в центрі уваги. Вміє і розмову спрямувати у потрібне русло, і розвеселити анекдотом на злободенну тему, цікавою придибенцією. Вміє й по-дружньому на вади характеру когось із присутніх: «Ось бачиш, шановний, до чого ти дожився! А що з тебе буде, як виростеш?». Свій відгук про цю чудову людину хочу завершити словами із привітанням з нагоди 75-річчя його народження:

*Щось у прізвищі Суровий строге і суворе,
А насправді у душі – добра й тепла море.
Для людей і, зокрема, вишу новобранців,
Для майбутніх вчителів — його вихованців.
Сотні й тисячі із них вже під час розлуки
Йому вдячні за знання, мудрості науку...
Отакий у ювіляра чудовий портрет:
Має в селах і містах шану і авторитет!*

Тож бажаємо Вам, Анатолію Феодосійовичу, довгих років життя, міцного здоров'я, нових успіхів і досягнень Вам і всій Вашій родині!

Борис Урода,

*редактор відділу газети «Край Кам'янецький», ветеран праці,
лауреат літературної премії ім. Микити Годованця*

ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ

Анатолій Феодосійович Суровий – мій учитель по Кам'янець-Подільському педагогічному інституту. Тоді, у 1962-1967 рр., серед таких корифеїв, як І.С. Зеленюк, В.І. Тищенко. С.Є. Вайнтруб, Е.И. Розенштейн, М.Ф. Александра, Л.А. Коваленко, П.Ф. Лаптін, Г.А. Лебедик, він був наймолодшим. 1963 року, коли прийшов у нашу аудиторію на семінарське заняття, йому було всього 25 років. А в групі були й старші віком, як – от Петро Гріх. Невисокий, гарне розумне обличчя, чітка й логічна мова. Він знав предмет вивчення і, вислухавши студента, доступно розкладав все «по полочках». Нас цікавило тоді багато що: яким через 20 років буде комуністичне життя, задеклароване в програмі КПРС, прийнятій XXII з'їздом; чому не історики, а Солженіцини у книзі «Один день Івана Денисовича», яку по черзі читали в міській бібліотеці, розкрив правду про репресії та інші. І він брав на себе сміливість трактувати події, повна правда про які дійшла до нас аж років через 20. Закінчуючи заняття, Анатолій Феодосійович запитав: «Які ще є питання до мене?»

– А Ви одружений? – хтось із дівчат несміливо подав голос.

І він не розгубився, не вибухнув гнівом, а в такому ж дусі, напівжартома (а жарт – його пожиттєвий супутник) сказав:

– Пізно, дівчата...

Надалі, із завершенням навчання, наші дороги розійшлися. Однак я уважно стежив за інститутським життям, науковими публікаціями моїх учителів.

З виходом Хмельницького тому «Історії міст і сіл Української РСР» (1971) з приємністю побачив серед членів редколегії прізвище А.Ф.Сурового, познайомився з підготовленими ним і опублікованими в томі нарисами про село Тарноруду Волочиського, Антоніни Красилівського та Базалію Теофіпольського районів. Як учителя історії і краєзнавця мене зацікавили «Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації» (Львів, 1972), збірник документів і матеріалів «Соціалістичне будівництво на Хмельниччині. 1921-1941» (Львів, 1989) і, особливо – «Нариси історії Поділля» (Хмельницький, 1990), до підготовки яких активно долучився Анатолій Феодосійович. Вони, ці праці, давали не тільки фактологічний матеріал, а й систематизовану історію краю.

Час од часу зустрічались на різних семінарах, конференціях. Пам'ятаю 1988 рік. Тоді Кам'янець-Подільський педінститут, який з 1968-го носив ім'я В.П. Затонського, виявився в центрі відзначення 100-річчя колишнього наркома освіти УСРР, провів конфе-

ренцію «Видатний партійний і державний діяч В.П. Затонський». Оскільки я брав у ній участь – зробив повідомлення про вшанування на Дунаєвщині пам'яті свого земляка, відкриття 1977 року в селі Лисець – на батьківщині В.П. Затонського, його погруддя, відбулася зустріч з А.Ф. Суровим, розмова про відзначення ювілейної дати в Лисці. Анатолій Феодосійович був у центрі уваги конференції в Кам'янці-Подільському, виголосив доповідь «В.П. Затонський і профспілки України». Згодом у збірнику тез матеріалів конференції, який він формував як відповідальний редактор, були опубліковані тези ще однієї доповіді, яку він підготував у співавторстві з Б.П. Фарфоровським, – «В.П. Затонський про військово-патріотичне виховання молоді».

Зустрілись ми і в Лисці, куди я, як один з організаторів заходу, запросив Анатолія Феодосійовича. Зі сцени сільського будинку культури було виголошено кілька доповідей. Заголовною була доповідь доцента А.Ф. Сурового. Він об'єктивно з позиції історизму показав роль і місце В.П. Затонського в тогочасній державно-політичній машині, його успіхи і невдачі, зробив це толерантно, принаймні присутній на заході син В.П. Затонського Дмитро Володимирович, учений – літературознавець, з його оцінками погодився, виступаючи перед аудиторією. У моєму виступі від районного керівництва, виступі А.А. Городецької від обласних структур було наголошено на зв'язках наркома з краєм, його постійній увазі і допомозі, яку подавав землякам. Нездарма лисчани назвали колгосп його ім'ям.

Наша співпраця з Анатолієм Феодосійовичем знайшла ще один вияв – він став учасником кількох краєзнавчих конференцій, які в Дунаївцях організовував я, як завідуючий відділом освіти та голова районного осередку Всеукраїнської спілки краєзнавців. У науковому збірнику «Дунаєвщина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій» (К., 1997) опублікована його доповідь «З історії профспілки текстильників у м. Дунаївцях (перша половина 1920-х років)». Профспілки України в революційному русі, перебудові суспільного життя – його провідна наукова проблематика. Це зразу відчувається – у статті оприлюднена низка раніш невідомих фактів про стан суконного виробництва в Дунаївцях на початку 20-х роках, умови праці робітників, роль профспілки в їх поліпшенні. А 2005 року на конференцію, присвячену 605-й річниці першої згадки про Дунаївці та 85-річчю створення Дунаєвського району, у співавторстві з М.І. Алещенко та В.А. Радіоненком подав він доповідь про 24 дунаївчан – викладачів Подільського аграрно-технічного університету, а провідного аграрного вишу України.

Буквально з першого тому меморіального видання «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка – в особах» довелося мені контактувати з Анатолієм Феодосійовичем як керівником видавничого проекту. У трьох випусках цього видання він відредагував і упорядкував 333 нариси про викладачів, відомих випускників, почесних професорів, ветеранів університету. Колосальна робота – до скрижалів історії занесено дані про творців університету, його будівничих, тих, хто й сьогодні примножує імідж шостою за часом створення ВНЗ України. Там є і моїх 9 нарисів, готуючи які не раз спирався на консультації і поради досвідченого редактора.

Є в Анатолія Феодосійовича ще одна маловідома грань. Він – віршус. Не знаю, як тепер, але в уже далекі 50-60-ті писав, друкувався. Ще з тих 60-х зберіг я невеличку збірку поезій студентів педінституту «Тобі, одній», видану 1963 року.

На презентації клубу «Молодий поет», який з 2012 року діє на базі університетської наукової бібліотеки, коли його керівник Оксана Забродна надала мені слово, нагадав про прекрасну традицію нашого вишу – об'єднувати і плекати творчо обдаровану студентську молодь. Зародилась вона ще у 20-і роки, минулого століття, після війни її розвивали Є.М. Гінзбург, В.І. Тищенко, М.А. Скорський. Повідав про «Літературні п'ятниці», які вела Галина Мефодіївна Краєвська, зустрічі з відомими літераторами, зокрема – класиком української байки М.П. Годованцем. Представив і збірку «Тобі, одній» – першу антологію студентських творів у нашому закладі. Прочитав кілька поезій – свідчень дум і переживань покоління 60-х. Збірку відкривають – вірші А. Сурового.

При нагоді попросив Анатолія Феодосійовича поділитися спогадами, як виникла ідея збірки, хто її втілював у життя. Десь за два тижні на стіл лягло кілька аркушів, записаних красивим учительським почерком. Наведу декілька думок із них:

«...Я навчався в інституті на українському відділі історико-філологічного факультету в 1955-1960 роках. Саме в цей час в інституті почала діяти літературна студія, якою спочатку керувала доцент Євгенія Мойсеївна Гінзбург, а згодом – доцент Віктор Іванович Тищенко...

Серед членів літературної студії були студенти різних курсів, різного віку. Хлопці – переважно після служби в армії. Петро Фаренюк, наприклад, на заняття ходив у матроській формі. Дуже подобалося нам слухати й обговорювати вірші Петра Радавчука, прекрасного лірика, який напрочуд тонко і точно відображав почуття своїх героїв:

Ти пішла...
Як зірка рання
Загубилась поміж трав.
В надвечірньому тумані
Все шукав – не відшукав.
Пропливла між рути – м'яти,
Материнок, чебреців...
Очі – неба сині шати,
Коса – спілі пшениці...

На одному із засідань Віктор Іванович висловив думку, що було б не погано видати кращі зразки наших поетичних творів окремою збіркою, запропонував кожному принести свої вірші, які можна було б опублікувати. Всі з радістю відгукнулися на таку пропозицію. Кожен запропонований вірш обговорювали, радили, як його поліпшити. Десь так упродовж двох – трьох місяців рукопис збірки був сформований. Згодом Віктор Іванович повідомив, що на рукопис збірки є рецензія Сергія Воскрєсенєнка, що кращими рецензент вважає твори Петра Радавчука і Петра Фарєнюка. Крім того рецензент вважав за потрібне видати збірку друком.

Збірка вийшла друком 1963 року. Я тоді вже працював у Сєрбїнївськїй школі Жмеринського району на Вінниччині. Відслужив в армії. Про збірку дізнався від знайомих, що якраз тоді навчалися заочно в нашому інституті. У нїй вміщено 34 вірші 9 авторів – Петра Радавчука, Петра Фарєнюка, Миколи Кльоца, Опанаса Коляновського, Андрїя Коника, Юхима Шмїдта, Порфирїя Шурмана, Валерїя Кузнєчикова і моїх два вірші.

Яка це була приємна і радісна подїя, я запам'ятав її на довгі роки і пам'ятаю й досі. Інколи думаю: а чи не корисно було б відродити цю практику в наш час...».

Якщо зайдете в читальний зал наукової бїбліотеки університету, колись читальний зал профєсорськo-викладацькoго персоналу, ви зможете побачити в кутку, за столом біля вікна Анатолїя Феодосїївича Суруго. Він зосереджений, ручка бігає по аркушу паперу – відбувається процес наукової творчості, народжується чергове дослідження.

Успіхів Вам, нових творчих удач, Учителю!

В. С. Прокопчук,

*доктор історичних наук, профєсор, директор наукової
бїбліотеки, профєсор кафедри історії народів Росії
і спеціальних історичних дисциплїн Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка*

ПРИКЛАД ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ, ОПТИМІЗМУ ТА ЗДОРОВОГО ДУХУ

Ювілеї для кожної людини – знакові події. В такі моменти, зазвичай, ювіляр, рідні, друзі, колеги підводять підсумки зробленого, дають оцінки досягнутому, висловлюють побажання на перспективу. Оскільки автор цих слів відносить себе до учнів і колег А.Ф. Суrowого, то жодних підсумків і оцінок його багатогранної діяльності робити не збирається. Хочеться звернутися до деяких спогадів, які, можливо, доповнять палітру особистості високоповажного ювіляра.

Близько чотирьох десятиліть мені пощастило спостерігати, вчитися, брати приклад і працювати пліч-о-пліч з Анатолієм Феодосійовичем. Пригадую його виступи, тоді досвідченого завідувача кафедри історії КППС і політекономії, на багатьох активах, конференціях, теоретичних семінарах, засіданнях вчених рад ще в мої студентські роки. Вражала їх мотивація, глибина, переконлива аргументація і висока освіченість оратора. Близьке знайомство з авторитетним доцентом відбулось на старших курсах, коли доводилось виконувати різні громадські доручення. При будь-якій потребі в нього можна було отримати пораду і підтримку. Відтоді найбільше запам'яталося його вміння просто переконливо давати конче необхідні рекомендації з написання конкурсних наукових робіт. І це не дивно, адже на той час за його плечима була багаторічна наукова; робота, успішний захист кандидатської дисертації, написання багатьох наукових праць, численні виступи на наукових конференціях.

Проте найбільше вкарбувалися в пам'ять роки роботи на кафедрі під безпосереднім керівництвом Анатолія Феодосійовича Суrowого. Кидалася в вічі його захопленість викладацькою, науковою, виховною та організаційною діяльністю, висока організованість, виняткова відповідальність, пунктуальність і зосередженість на конкретні справи, невичерпну енергію, готовність ділитися досвідом, знаннями, вміння слухати і дослухатися до співрозмовника. Скрізь ів усьому відчувалася розміреність, виваженість і впевненість. Залишалася загадкою, як одна людина встигала робити так багато справ. Пізніше стало відомо, що запорукою всього цього були природна розумова обдарованість, фундаментальна фахова підготовка, загальноосвітня грамотність, надзвичайно висока працелюбність, організованість і відповідальність.

Тоді практикувалося проведення членами кафедри відкритих лекційних і семінарських занять. Лекції і семінари доцента А.Ф. Суrowого для мене особисто були, говорячи сьогоднішніми

термінами, своєрідними майстер-класами: по них вчилися чітко, системно і змістовно організовувати навчальну діяльність студентської молоді. Обговорення відвіданих занять завжди проходило зі змістовним аналізом позитивного та конструктивною, стимулюючою критикою упущень і недоліків.

В радянські часи практикувалося читання лекцій для населення в трудових колективах підприємств, колгоспів і радгоспів. Нам доводилося щорічно читати по 80-100 таких лекцій. Перед у цьому вів завідувач кафедри, проводячи в різних районах Хмельниччини майже всі суботи і неділі. Від нього ніхто і ніколи не чув незадоволення чи відмови. Цікавою і конче потрібною, на наше переконання, була запроваджена Анатолієм Феодосійовичем практика опублікування викладачами кафедри науково-популярних нарисів з багатьох історичних проблем в обласній і районних газетах.

Європейський мислитель казав, що ми багаті тільки за рахунок того, що віддаємо, а бідні тільки через те, що відмовляємо і залишаємо собі. В житті так і буває: даючи, людина рідко втрачає, бо щедрість запускає маховик добра. Чи не найбільшою позитивною рисою А.Ф. Суrowого є вміння дати одночасно дихання-старшому поколінню і дорогу молодим викладачам. Очевидно, цим можна пояснити той факт, що в 70-80-х роках минулого століття на кафедрі один за другим успішно захистили кандидатські дисертації В.Г. Кулаєв, А.А. Цвяк, О.П. Григоренко, І.В. Рибак, А.Г. Філінок. У період, коли кожний такий захист був справжньою подією наукового життя інституту, їхні досягнення належно оцінювалися, а кафедра посідала лідируючі позиції в навчальному закладі.

Завідувач кафедри завжди демонстрував зразкове ставлення до виконання своїх обов'язків і доручень. Якщо комусь потрібно було виробляти власний стиль науково-педагогічної діяльності, то слід було повчитися найкращих рис працівника саме в нього. Навіть в епоху комп'ютеризації не завадить грамотно, логічно і системно вибудувати конспект лекції, у цьому доцент А.Ф. Суrowий – неперевершений авторитет. А з яким сумлінням Анатолій Феодосійович ставить до оформлення навчально-методичного забезпечення, звітних матеріалів! Або взяти до уваги його талант редагувати наукові тексти. Якщо за цю ділянку роботи береться доцент, можна не сумніватися в її високій якості. З висоти багатолітньої співпраці можна сказати, що його стиль вартий наслідування для кожного члена кафедри історії України, історичного факультету і всього університету. Тому закономірно в мене склалося

враження про нього як авторитетного викладача, зразкового науковця і талановитого управлінця головної вишівської ланки, чудового колегу і наставника.

Із більш як 50 років роботи в університеті 20 Анатолій Феодосійович працює на кафедрі Історії України, вписуючи в її літопис свої досягнення і успіхи у навчальній, методичній, науковій, виховній і громадській діяльності. На час переходу на кафедру доцент А. Ф. Суровий був добре знаним на історичному факультеті та навчальному закладі загалом як висококваліфікований педагог, багатолітній завідувач кафедри історії КПРС і політекономії, плідний науковець з вивчення діяльності громадських організацій України ХХ століття.

У момент переходу на кафедру час був дуже важким. Давали про себе фінансово-матеріальні проблеми. В професійному плані фактично не було ні концепції, ні підручників з історії України. Але, як кажуть в народі, якщо трудитись, докладаючи всі зусилля, то не буде часу боятися невдач. Труднощі долаються рішучістю, знаннями і працею. На новому місці доцент А.Ф. Суровий сміливо взявся за переосмислення вітчизняного минулого, глибоко опрацював величезну кількість нової літератури та пройшов через відмову від принципів «єдино вірної марксистсько-ленінської методології» гіпертрофованих уявлень про духовно-культурну спадщину українського народу до сучасних підходів у викладанні і об'єктивному дослідженні історії України. До його честі, з цими завданнями він справився блискуче й зайняв гідне місце в молодому колективі. Фундаментальна історико-філологічна підготовка, володіння дієвими методами навчання студентів, життєва мудрість і виваженість виступали і виступають надійною підвалиною результативної роботи в колективі кафедри з підготовки висококваліфікованих фахівців.

Багатолітня праця Анатолія Феодосійовича, її результати – це яскравий, колоритний, самобутній портрет великої Людини. Немає жодних підстав дивитися на минуле з сумом. Життя прекрасне. А найкраща нагорода за «роботу, це можливість робити ще більше. Тож бажаємо дорогому ювіляру берегти здоров'я, продовжувати рухатись вперед, зосереджувати увагу на прекрасному і доброму, мудро покращувати сьогоднішнє, сміливо і без остраху йти назустріч незвіданому, до нових здобутків і досягнень!

Анатолій Філінюк,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України*

НАУКОВІ, НАВЧАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ А. Ф. СУРОВОГО

I. Окремі видання. Монографії, навчальні посібники, брошури, історичні нариси, збірники документів, методичні рекомендації

1. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / А.Ф. Суrowий, І.С. Зеленюк, Т.В. Главак [та ін.]. – Львів : Каменяр, 1972. – 372 с.
2. Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні в період громадянської війни / А.Ф. Суrowий, І.А. Зозуля. – К. : Вища школа, 1979. – 129 с.
3. Комсомол Хмельниччини в боротьбі за відбудову народного господарства (1921-1925 рр.) : метод. розроб. / А.Ф. Суrowий, М.П. Вавринчук. – Хмельницький : Обл. орг. т-ва «Знання», 1979. – 24 с.
4. Семінарські заняття з історії КПРС : метод. поради для студ.-заоч. I курсу / А.Ф. Суrowий, В.Г. Кулаєв, А.А. Цвяк. – Кам'янець-Подільський, 1981. – 35 с.
5. Семінарські заняття з історії КПРС : метод. поради для студ.-заоч. II курсу / А.Ф. Суrowий, В.Г. Кулаєв, А.А. Цвяк. – Кам'янець-Подільський, 1981. – 35 с.
6. Использование материалов XXVI съезда КПСС при изучении курса истории КПСС : метод. советы студ. / А.Ф. Суrowый, А.П. Гаврищук, А.А. Цвяк. – Каменец-Подольский, 1982. – 36 с.
7. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / А.Ф. Суrowий, А.П. Гаврищук, А.А. Цвяк [та ін.]. – 2-ге вид., переробл. – Львів : Каменяр, 1982. – 27 с.
8. Ленинский план построения социализма в СССР : метод. разработка / А.Ф. Суrowый, П.М. Шкробот. – Хмельницкий, 1984. – 24 с.
9. Общественно-политическая практика студентов : метод. рек. / А.Ф. Суrowый, М.И. Люба, А.М. Копчук [и др.]. – Каменец-Подольский, 1985. – 24 с.
10. Повышение роли партии, уровня её политической, идеологической работы : метод. рек. / А.Ф. Суrowый. – Каменец-Подольский, 1986. – 25 с.
11. Контрпропаганда и воспитание школьников в духе неприимости к буржуазной идеологии / А.Ф. Суrowый, С.Н. Дмитриев ; Каменец-Подольский пед. ин-т. – Каменец-

- Подольский, 1985. – 36 с. : рукопись. – Деп. в ОЦНИ «Школа и педагогика» МП СССР и АПН СССР. 13.01.86, № 09-86; Реф. кн. // Коммунистическое воспитание детей и подростков : науч. реф. сб. – М., 1986. – Вып. 8 (48). – С. 15.
12. Програма и Устав КПСС – основа жизненной позиции коммуниста : метод. советы пропагандистам / А.Ф. Суrowsий, И.В. Сесак, П.М. Шкробот. – Хмельницький, 1989. – 83 с.
 13. Соціалістичне будівництво на Хмельниччині (1921-1941) : док. і матер. / упоряд.: І.В. Гарнага, В.П. Бабяк, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Львів : Каменяр, 1989. – 207 с.
 14. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Л.В. Баженів, І.С. Винокур, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. – 328 с.
 15. Історія України : навч. посіб. : у 3 ч. / Е.М. Мельник, А.Ф. Суrowsий, С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський : Центр поділезнавства, 1996. – Ч. 3. – 112 с.
 16. Педагогічний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: минуле і сьогодення : історичний нарис / П.С. Каньоса, А.Ф. Суrowsий. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – 196 с.
 17. Кам'яничани – заслужені працівники України / В.Т. Грубляк, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 251 с. : іл.

II. Статті, тези доповідей і повідомлень у наукових збірках і журналах, нариси, рецензії

1967

18. Боротьба Комуністичної партії за єдність рядів пролетаріату України і Росії в 1917-1920 рр. / А.Ф. Суrowsий // Укр. іст. журн. – 1967. – № 10. – С. 62-68.
19. Комуністична партія – організатор профспілкового руху на Україні в період громадянської війни (1918-1920 рр.) / А.Ф. Суrowsий // Комуністична партія в боротьбі за здійснення ленінського плану соціалістичної революції на Україні : респ. наук. конф. працівників кафедр історії КПРС вузів УРСР. – К., 1967. – С. 44-48.

1968

20. Діяльність більшовицьких організацій Поділля у профспілках в роки громадянської війни / А.Ф. Суrowsий // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів : Каменяр, 1968. – С. 28-31.

21. Діяльність КП(б)У по створенню профспілки сільськогосподарських робітників (1919-1920 рр.) / А.Ф. Суrowий // Укр. іст. журн. – 1968. – № 12. – С. 121-122.
22. I з'їзд КП(б)У і профспілковий рух України / А.Ф. Суrowий // Комуністична партія України – бойовий загін в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму : респ. наук. конф. працівників кафедри історії КПРС вузів УРСР (25-28 черв. 1968 р.). – Дніпропетровськ, 1968. – С. 41-44.

1970

23. Керівництво КП(б)У профспілковим рухом в період громадянської війни (1918-1920 рр.) / А.Ф. Суrowий // Наукові праці з історії КПРС : міжвід. наук. зб. – К., 1970. – Вип. 37. – С. 33-43.
24. Руководство партийных организаций Украины деятельностью профсоюзов в период гражданской войны (1918-1920 гг.) : автореф. дис. ... канд. ист. наук / А.Ф. Суrowий. – К., 1970. – 20 с.

1971

25. Антоніни / А.Ф. Суrowий, М.К. Лагодзинська // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 375-384.
26. Базаля / А.Ф. Суrowий // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 540-548.
27. Тарноруда / А.Ф. Суrowий, Г.П. Мазур // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 164-172.

1973

28. Керівництво КП(б)У господарською діяльністю профспілок (1919-1920 рр.) / А.Ф. Суrowий // Наукові праці з історії КПРС : міжвід. наук. зб. – К., 1973. – Вип. 60. – С. 15-22.

1975

29. Под знаменем пролетарского, социалистического интернационализма. – К. : Вища школа, 1974. – 162 с. – Рец. Суrowий А.Ф. // Укр. іст. журн. – 1975. – № 9. – С. 136-137.

1978

30. Діяльність Комуністичної партії по зміцненню єдності профспілок України із загальноросійським проффрухом і посиленню інтернаціонального виховання трудящих / А.Ф. Суrowий, С.А. Зозуля // Вісник Київського ун-ту: Актуальні питання історії КПРС. – К., 1978. – № 11. – С. 27-33.

1980

31. Парти́йне керівництво профспілками Поділля у 1921-1925 рр. / А.Ф. Суrowий // Тези доповідей V-ої Подільської

історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 52-54.

1982

32. Поширення і розвиток профспілкового руху на Поділлі в період боротьби за встановлення і зміцнення влади Рад (берез. 1917 – берез. 1918 рр.) / А.Ф. Суровий // Тези доповідей обласної наукової конференції «Проблеми історичної географії Поділля». – Кам'янець-Подільський, 1982. – С. 100-101.
33. Участь громадських організацій Поділля в інтернаціональному вихованні трудящих (1921-1925 рр.) / А.Ф. Суровий // Друга республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доп., 19-21 жовт. 1982 р., м. Вінниця. – К., 1982. – С. 291-293.

1984

34. Воспитание студентов на революционных, боевых и трудовых традициях рабочего класса / А.Ф. Суровый // Тезисы докладов и сообщений всесоюзной науч.-практ. конф. «Пути совершенствования учебно-воспитательного процесса и повышения качества подготовки учителей истории». – Луцк, 1984. – С. 46-47.
35. Профспілковий рух на Чернігівщині (1917-1929 рр.) / А.Ф. Суровий // Третя республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доп. – К., 1984. – С. 263-264.

1985

36. Единство морального и материального стимулирования сельскохозяйственного производства (на примере ордена Ленина колхоза «Украина» Городокского района / А.Ф. Суровый, О.П. Григоренко // Тезисы докладов областной научно-практической конференции «Актуальные проблемы морального стимулирования труда в условиях развитого социализма». – Каменец-Подольский, 1985. – С. 65-66.
37. Из опыта борьбы Коммунистической партии против влияния меньшевиков и эсеров в профдвижении Украины (1917-1923 гг.) / А.Ф. Суровый // Научные труды по истории КПСС : респ. межвед. науч. сб. – К., 1985. – Вып. 137. – С. 80-87.
38. Участь громадських організацій Поділля у підготовці трудящих до захисту соціалістичної Вітчизни / А.Ф. Суровий // Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (секція історії радянського періоду). – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 106-108.

1986

39. Картина «Хліб» – відображення історії колгоспної Литави / А.Ф. Суровий, О.П. Григоренко // Тези доповідей наукової конференції «Проблеми етнографії Поділля». – Кам'янець-Подільський, 1986. – С. 46-48.

1987

40. Большевистские организации в борьбе за укрепление идейно-политического единства профсоюзов Украины (ноябрь 1917 – март 1918 гг.) / А.Ф. Суровый // Научные труды по истории КПСС : респ. межвед. науч. сб. – К., 1987. – Вып. 144. – С. 32-38.
41. З історії профспілки сільськогосподарських робітників на Поділлі (1920-1925 рр.) / А.Ф. Суровий // Тези доповідей п'ятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С. 15.
42. Отражение роли профсоюзов в борьбе за установление и упрочение власти Советов в «Истории городов и сел Украинской ССР» / А.Ф. Суровый // Первая всесоюзная научная конференция по историческому краеведению : тезисы докл. (г. Полтава, октябрь 1987 г.). – К., 1987. – С. 126-127.
43. Профспілки Поділля в боротьбі за владу Рад (березень 1917 р. – лютий 1918 р.) / А.Ф. Суровий // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії радянського періоду) : тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 15-16.

1988

44. Військово-патріотичне виховання школярів на прикладі історії робітничого класу / А.Ф. Суровий // Шляхи підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнів : метод. матер. семінару-наради у м. Хмельницькому, 29 берез. 1988 р. – Хмельницький, 1988. – С. 11-14.
45. В.П. Затонський і профспілки України / А.Ф. Суровий // Тези доповідей наукової конференції «Видатний партійний і державний діяч В.П. Затонський (до 100-річчя з дня народження)». – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 36-37.
46. В.П. Затонський про військово-патріотичне виховання / А.Ф. Суровий, В.М. Фарфоровський // Тези доповідей наукової конференції «Видатний партійний і державний діяч В.П. Затонський (до 100-річчя з дня народження)». – Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 80-82.

1989

47. Відзначення шевченківських дат на Поділлі у 1919-1922 рр. / А.Ф. Суровий, О.М. Завальнюк // Т.Г. Шевченко і Поділ-

- ля : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. 175-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 50-52.
48. Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка у школах Кам'яниччини (1921-1922 рр.) / А.Ф. Суровий, О.М. Завальнюк, Т.І. Сузова // Т.Г. Шевченко і Поділля : тези доп. наук.-практ. конф, присвяч. 175-річчю від дня народж. Т.Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Ч. 1. – С. 48-50.
49. Демократизація профспілкового життя на Миколаївщині в умовах НЕПу (1921-1925 рр.) / А.Ф. Суровий // IV республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доп. і повідомл. – К., 1989. – С. 231-233.
50. Культурно-просвітительная работа профсоюзів України под руководством большевистских организаций (ноябрь 1917 г. – 1920 г.) / А.Ф. Суровий // Научные труды по истории КПСС : респ. межвед. науч. сб. – К., 1989. – Вып. 159. – С. 41-47.

1990

51. Діяльність профспілки робітників землі і лісу на Поділлі в умовах НЕПу (1921-1927 рр.) / А.Ф. Суровий // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії радянського періоду) : тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 25-26.
52. З історії профспілкового руху в малих і середніх містах України (1918-1920 рр.) / А.Ф. Суровий // Дослідження історії малих і середніх міст України в контексті дальшого розвитку історичного краєзнавства. – Чернігів, 1990. – С. 194-200.
53. Поділля в період НЕПу (1921-1927 рр.) / А.Ф. Суровий, О.М. Завальнюк, А.І. Мамалига [та ін.] // Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю. – Хмельницький, 1990. – С. 242-270.

1991

54. Вплив кріпосницьких пережитків на пореформенну структуру сільського господарства Подільської губернії / А.І. Мамалига, А.Ф. Суровий // Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доп. і повідомл. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 534-535.
55. Зміцнення профспілок Поділля в період переходу до НЕПу / А.Ф. Суровий // Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства : тези доп. і повідомл. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 662-664.
56. Організаційне та ідейне зміцнення профспілкових організацій Чернігівщини (1921-1925 рр.) / А.Ф. Суровий // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 1991. – С. 31-32.

57. Профспілкові організації Проскурівщини в умовах економічної політики (1921-1927 рр.) / А.Ф. Суровий // Хмельницькому – 500 : тези наук.-теорет. конф. – Хмельницький, 1991. – С. 534-535.
58. Українізація профспілок республіки (20-ті роки) / А.Ф. Суровий // Тези доповідей ХХХХІІ звітної наукової конференції кафедр Кам'янець-Подільського педагогічного інституту за 1989-1990 рр. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 15.

1992

59. Культурно-освітня діяльність профспілок України (1921-1927 рр.) / А. Ф. Суровий // Науково-практична конференція «Культура України і слов'янський світ» : тези доп. і повідомл. – Кам'янець-Подільський, 1992. – Ч. 2. – С. 94-96.
60. Побут студентів Кам'янець-Подільського педінституту у другій половині 50-х років / А. П. Гаврищук, А. Ф. Суровий // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 158-159.
61. Соціально-побутові умови життя робітників на Поділлі (20-ті роки) / А. Ф. Суровий // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 165-167.

1993

62. Діяльність профспілок у Дунаївцях (1917 р.) / А.Ф. Суровий // Тези доповідей республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 56-58.
63. Освітні заклади національних меншин на Поділлі у 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Культура Поділля: історія і сучасність : матеріали другої наук.-практ. конф., присвяч. 500-річчю м. Хмельницького, 27-29 серп. 1993 р. – Хмельницький, 1993. – С. 285-287.
64. Підвищення активності студентів у процесі вивчення курсу політичної історії століття / А.П. Гаврищук, М.Г. Кукурудзяк, А.Ф. Суровий // Технології навчання у процесі фахової підготовки майбутнього вчителя : матеріали міжрегіон. наук. конф. «Соціально-педагогічні проблеми професійної підготовки майбутніх вчителів», 25-27 жовт. 1993 р. – Житомир, 1993. – Т 2, ч. 1. – С. 19-21.
65. Участь профспілок України в ліквідації неписьменності (20-ті роки ХХ ст.) / А.Ф. Суровий // Звітна наукова конференція кафедр інституту за 1991–1992 рр. (Секція суспільних наук) : тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 58-59.

1994

66. З історії профспілкових організацій Волині / А.Ф. Суровий // Велика Волинь: минуле й сучасне : матер. міжнар. наук.-краєзн. конф., жовт. 1994 р. – Хмельницький ; Ізяслав ; Шепетівка, 1994. – С. 306-308.

1995

67. Більшовики проти опозиційних сил у профспілковому русі України (1917–1920 рр.) / А.Ф. Суровий // VII всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність» (матер. пленар. та секц. засідань). – К., 1995. – С. 228-230.
68. З історії органів управління народною освітою на Полонщині (1917-1920 рр.) / А.Ф. Суровий, І.В. Сесак, С.Г. Стадник // Полонному – 1000 років : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 15-17 черв. 1995 р., м. Полонне. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 233-235.
69. З історії першого жіночого навчального закладу гімназичного типу на Поділлі на початку ХХ ст. / І.В. Сесак, А.Ф. Суровий // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 233-235.
70. Профспілкові організації Вінниці в 1917-1920 рр. / О.М. Завальнюк, А.Ф. Суровий // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 235-239.
71. Участь профспілок Поділля у страйковій боротьбі в період гетьмана П. Скоропадського / А.Ф. Суровий // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 261-264.
72. Українізація профспілок республіки в 1920-ті роки: здобутки і втрачені можливості / А.Ф. Суровий // Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Поділ. держ. ін-ту. – Кам'янець-Подільський, 1995. – Т. 2. – С. 104-113.

1996

73. Боротьба за незалежність профспілкового руху (1917-1921 рр.) / А.Ф. Суровий // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні : матер. наук. конф. «Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності». – К., 1996. – С. 93-94.

74.3 історії профспілкового руху в Могилеві-Подільському (1917-1920 рр.) / А.Ф. Суровий // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція (жовт. 1996 р.). – Могилів-Подільський, 1996. – С. 71-74.

1997

75.3 історії профспілки текстильників у Дунаївцях (перша половина 1920-х років) / А.Ф. Суровий, О.А. Суровий // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : матер. наук. краєзн. конф. – К., 1997. – С. 82-84.

76. Стан профспілкового руху на Поділлі в умовах НЕПу (1921-1928 рр.) / А.Ф. Суровий // АСАДЕМІА на пошану Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження). – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1: Історичні дослідження. – С. 169-172.

77. Турбота профспілкових організацій Поділля про добробут робітників і службовців (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1(3). – С. 266-273.

1998

78. До питання про оцінку I-го Всеукраїнського з'їзду профспілок / А.Ф. Суровий // Творчі вершини вченого : зб. наук. праць до 60-річчя від дня народж. д-ра іст. наук, проф. М.Г. Кукрудзяка. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 123-131.

79. Етнополітологічне вивчення Кам'яниччини / А.Ф. Суровий, Т.І. Колотило // Кам'яниччина в контексті історії Поділля : наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1 – С. 29-34.

80.3 історії Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання (1930-1933 рр.) / А.Ф. Суровий, Ф.А. Петляк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 85-94.

81. Загальноосвітня школа на Поділлі в 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 127-136.

82. Захисна функція профспілок Поділля в період НЕПу (1921-1928 рр.) / А.Ф. Суровий, О.А. Суровий // Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII століття : матер. всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., 19 верес. 1998 р. – Стара Синява, 1998. – С. 235-239.

83. Про класову боротьбу на підприємствах України в період НЕПу / А.Ф. Суровий, О.А. Суровий // Наукові праці Кам'янець-

Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 2(4). – С. 176-185.

2000

84. Перехід на добровільне членство і переорієнтація у профспілках України (1922 р.) / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4(6). – С. 259-266.

2001

85. Боротьба з безробіттям на Поділлі в 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Поділля у контексті української історії : матер. всеукр. наук. конф., 29-30 листоп. 2001 р. – Вінниця, 2001. – С. 206-215.
86. Захисна функція профспілок України в 1918–1928 рр.: історіогр. огляд / А.Ф. Суровий, О.А. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки : матер. міжнар. наук. конф. «Українська історіографія на рубежі століть», 25-26 жовт. 2001 р. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7(9). – С. 535-545.
87. Підготовка і розподіл керівних профспілкових кадрів в Україні в період НЕПу / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5(7). – С. 271-279.
88. Профспілки і робітничі клуби Донбасу 1920 р. / А.Ф. Суровий // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. : Донецьк, 2001. – Вип. 18. – С. 245-251.
89. Участь профспілок України в ліквідації неписьменності (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 6(8). – С. 329-343.

2002

90. Комуністи і демократична опозиція у профрусі України в 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і асп., присвяч. 85-й річн. Української нац.-дем. рев., 15-16 квіт. 2002 р. : у 2 т. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 1. – С. 81-83.
91. Підготовка вчительських кадрів на Поділлі в 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2. – С. 57-71.

2003

92. Брицин Михайло Якимович / В. В. Гончаров, А. Ф. Суровий, Н. Артикуца // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 580-589.
93. Гавришук Анатолій Петрович / А. Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 81-82.
94. Дмитрієв Степан Миколайович / А. Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 125-129.
95. Інститут соціальної реабілітації та розвитку дитини / Ю.М. Ковальчук, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 308-331.
96. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (1930–1933 рр.) / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 59-76.
97. Печенюк Майя Антонівна / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 343-349.
98. Сохацька Євгенія Іванівна / О.М. Завальнюк, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 414-425.
99. Тищенко Віктор Іванович / О.М. Рокаш, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 487-492.
100. Токар Йосип Іванович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 652-656.
101. Участь профспілок в державному будівництві (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 216-264.
102. Хоптяр Анатолій Сергійович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 513-525.
103. Цвяк Анатолій Аркадійович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 526-531.

- 104.Юришинець Іван Петрович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 550-555.
- 105.Яропуд Зиновій Петрович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 556-562.

2004

- 106.До питання про динаміку профспілкового руху на Поділлі в період НЕПу (1921-1928 рр.) / А.Ф. Суровий // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 325-335.
- 107.Колективні договори і профспілки України (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 12. – С. 223-233.
- 108.Назаренко Є.Д. Тарас Шевченко і подоляни. – Хмельницький : Еврика ТОВ, 2003. – 32 с. – Рец. А.Ф. Суровий // Хмельниччина. Дивокрай : всеукр. наук.-краєзн. зб. – Хмельницький, 2004. – №2. – С. 103-104.
- 109.Роль профспілок та інших громадських організацій. Поділля в розвитку освіти у 1920-х роках / А.Ф. Суровий, О.С. Марчак // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 4. – С. 320-328.

2005

- 110.Атаманчук Петро Сергійович / А.Ф. Суровий, А.Г. Філінюк // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 10-21.
- 111.Бахмат М. Подільський державний аграрно-технічний університет / М. Бахмат, М. Алещенко. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 256 с. – Рец.: А.О. Гуменюк, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 5. – С. 329-336.
- 112.Баценко Катерина Савівна / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 22-29.
- 113.Білий Петро Антонович / А.П. Гаврищук, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 30-43.
- 114.Бодян Ольга Пилипівна / А.П. Гаврищук, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 52-60.

115. Добровольський Казимір Омелянович / А.Ф. Суровий, В.М. Федорчук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 114-119.
116. Економічна робота профспілок України в умовах НЕПу / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і асп., 6-7 квіт. 2005 р. : вип. 4, у 3 т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 1. – С. 43-46.
117. Жук Онисим Михайлович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 134-145.
118. Латер Юхим Семенович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 276-285.
119. Литовченко Надія Григорівна / Д.Д. Совтисік, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 286-290.
120. М.І. Пирогов і Поділля / А.Ф. Суровий, С.М. Дмитрієв // Хмельниччина. Дивокрай : всеукр. наук.-краєзн. зб. – Хмельницький, 2005. – № 1-2. – С. 42-45.
121. Мітін Георгій Дмитрович / А.Ф. Суровий, А.С. Хоптяр // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 320-328.
122. Нечитайло Віталій Васильович / А.Ф. Суровий, В.М. Федорчук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 334-340.
123. Олійник Василь Федорович / А.Ф. Суровий, В.М. Федорчук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 341-345.
124. Островська Маїса Францівна / А.П. Гавришук, А.Ф. Суровий, В.М. Федорчук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 709-714.
125. Павлик Микола Володимирович / В.А. Дубінський, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 902-908.
126. Роженко Микола Маркович / А.Ф. Суровий, А.Г. Філінюк // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 793-805.
127. Скринник Юрій Нестерович / А.Ф. Суровий, В.М. Федорчук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 438-447.

128. Сливка Петро Григорович / С.М. Дмитрієв, А.Ф. Суровий, В.М. Федорчук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 436-465.
129. Третяк Людмила Володимирівна / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 486-493.
130. Шевченко Борис Семенович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 724-733.
131. Шишкін Олександр Павлович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 599-610.
132. Якубовський Василь Іванович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 627-635.
133. Яловий Іван Федорович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 869-884.
134. Яропуд Любов Галинівна / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – С. 636-645.

2006

135. Комітети незаможних селян і запровадження початкового загального всеобучу (1924-1933 рр.) / М.І. Алещенко, В.А. Радіоненко, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 8. – С. 338-345.
136. Професійно-технічна освіта на Поділлі (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 6. – С. 280-293.
137. Профспілки і боротьба з безробіттям в Україні (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і асп., 17-18 жовт. 2006 р. : вип 5, у 3 т. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 1. – С. 36-38.

2007

138. Дороги і творчі звершення Михайла Алещенка / В.А. Радіоненко, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 9. – С. 430-436.

139. Питання охорони праці в діяльності профспілок України (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл. і асп., 18-19 квіт. 2007 р. : вип 6, у 3 т. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1. – С. 32-35.
140. Проскурівський педагогічний технікум (1920-ті роки) / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 9. – С. 253-264.
141. Профспілки і загальноосвітня школа в Україні (20-ті роки ХХ ст.) / А.Ф. Суровий // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», Кам'янець-Подільський : доп. та повідомл., 17-18 верес. 2003 р. – Кам'янець-Подільський ; К. ; Нью-Йорк ; Острог, 2007. – С. 225-228.
142. Софія Русова у Кам'янці-Подільському: навчально-педагогічна, громадська та наукова діяльність / А.Ф. Суровий, Т.І. Сурова // Просвітницька діяльність Софії Русової : зб. наук. праць Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту. Серія соціально-педагогічна : вип. 5, у 2 т. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 2. – С. 43-58. – (Матер. міжнар. наук. симп., присвяч. 150-річчю від дня народж.).
143. Участь комнезамів України у розвитку культури і соціально-побутової сфери села (1920-1933 рр.) / М.І. Алещенко, В.А. Радіоненко, А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 17: На пошану професора В. П. Газіна. – С. 73-85.
144. Учитель і наставник молоді (до 70-річчя від дня народження В.А. Радіоненка) / А.П. Гаврищук, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 10. – С. 435-440.

2008

145. Вінницький інститут народної освіти (1920-ті рр.) / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 10. – С. 300-306.
146. Гординчук Микола Петрович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 760-771.
147. Грубляк Валентин Тимофійович / А.В. Михальський, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 104-107.

148. Гуска Михайло Богданович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 132-141.
149. Дунаївчани – викладачі Подільського аграрно-технічного університету / М.І. Алещенко, А.Ф. Суровий, В.А. Радіоненко // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : зб. наук. пр. за матер. всеукр. наук.-краєзн. конф. «Дунаєвеччина в контексті історії України», присвяч. 605-ій річн. з часу першої згадки про м. Дунаївці і 85-річчя утворення Дунаєвцького р-ну, 18 верес. 2008 р. – Дунаївці, 2008. – Вип. 4. – С. 532-537.
150. Заходи по демократизації організаційної роботи профспілок України в умовах НЕПу та їх наслідки / А.Ф. Суровий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл., докторантів і асп., присвяч. 90-річчю Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту, 12-13 берез. 2008 р. : вип 7, у 5 т. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 1. – С. 86-88.
151. Кеба Олександр Володимирович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 258-264.
152. Кірілов Ігор Олександрович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 265-273.
153. Ковальчук Василь Антонович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 882-891.
154. Колісник Олександр Іванович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 274-280.
155. Леонтьєв Петро Петрович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 313-316.
156. Мамалига Анатолій Ілліч / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 368-377.
157. Носов Олександр Костянтинович / В.А. Войчишина, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 418-427.
158. Педагогічний факультет: кроки зростання / П.С. Каньоса, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 11. – С. 155-179.

159. Первак Людмила Іванівна / Н.Є. Таран, А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 907-921.
160. Подвижництво на ниві українського народознавства (до 55-річчя від дня народження Т.І. Колотила) / А.П. Гаврищук, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 10. – С. 441-449.
161. Профспілки України і робітничі бібліотеки в 1920-х роках / А.Ф. Суровий // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 140-150.
162. Робітничий факультет при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті (1922-1930 рр.) / М.І. Алещенко, В.А. Радіоненко, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 11. – С. 263-269.
163. Трудівник на ниві освіти і науки (до 60-річчя від дня народження В.В. Присакара) / А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 13. – С. 307-313.
164. Федірко Анатолій Олександрович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 484-488.
165. Шпетний Микола Іванович / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка в особах. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – С. 964-969.

2009

166. Білодід Геннадій Іванович / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 272-276.
167. Бодян Ольга Пилипівна / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 31-37.
168. Виховна робота в загальноосвітніх школах Поділля в 1920-х р. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 15. – С. 103-120.
169. Гуска Михайло Богданович / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 62-69.

170. З.П. Яропуд: з роси та води (до 60-річчя від дня народження) / В.Ф. Іванов, А.Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 13. – С. 307-313.
171. Іотко Анатолій Павлович / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 97-98.
172. Кіріллов Ігор Олександрович / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 114-120.
173. Колісник Олександр Іванович / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 123-126.
174. Ладиняк Богдан Іванович / М.С. Солопчук, А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 128-131.
175. Литовченко Надія Григорівна / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 137-140.
176. Павловський Степан Іванович / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 330-340.
177. Участь профспілок Поділля у культурно-масовій роботі серед трудящих у 1920-х роках // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 14. – С. 427-436.
178. Шишкін Олександр Павлович / А.Ф. Суровий // Факультет фізичної культури в особах. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 255-264.

2010

179. Загальноосвітня школа на Поділлі в 1920-х роках: навчально-методична робота / А.Ф. Суровий // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 3. – С. 396-406.
180. Профспілки Кам'янецьчини у 1920-х роках ХХ ст. / А.Ф. Суровий // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-

європейських зв'язків: історія і сучасність : зб. наук. праць за підсумками Третьої міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 жовт. 2006 р. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 166-171.

2011

181. Ліквідація неписьменності на Поділлі в 1920-х роках / А.Ф. Суворий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Т. 21: На пошану професора О. М. Завальнюка. – С. 436-449.
182. Розвиток освіти національних меншин на Поділлі в 1920-х рр. / А.Ф. Суворий // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. 4. – С. 406-409.

2012

183. Людина, славна добрими ділами : [про ветерана війни і праці Миколу Васильовича Кушніра] / А.Ф. Суворий // Навіки в пам'яті народній. До 25-річчя створення Кам'янець-Подільської міської організації ветеранів України. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 161-166.

2013

184. Політика українізації в освіті Поділля у 1920-х роках / А.Ф. Суворий // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Т. 23: На пошану професора С.А. Копилова. – С. 503-513.
185. Петро Єфремович Ткачук / Л.М. Марчук, А.Ф. Суворий // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2013. – Вип. 22, ч. 2. – С. 262-266.
186. Сільськогосподарські заклади профтехосвіти на Поділлі в 1920-х роках / А.Ф. Суворий, В.Й. Жезицький // Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. – Вип. 6. – С. 510-522.
187. Лідія Іванівна Ярошно (Проказюк) / Т.І. Сурова, А.Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Т. 20. – С. 343-353.

Участь А. Ф. Суворого у редагуванні різних видань

1. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область / редкол.: Т.В. Главак, А.О. Копилов, А.Ф. Суворий [та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – 706 с.

2. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації / редкол.: Т.В. Главак, О.Ф. Осетров, Ю.Н. Скринник, А.Ф. Суrowsий. – Львів : Каменяр, 1972. – 297 с.
3. Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (секція історії дожовтневого періоду) / редкол.: І.С. Винокур, О.М. Завальнюк, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1985. – 90 с.
4. Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (секція історії радянського періоду) / редкол.: І.С. Винокур, О.М. Завальнюк, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1985. – 134 с.
5. VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії радянського періоду) / редкол.: Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1987. – 162 с.
6. Тези доповідей наукової конференції «Видатний партійний і державний діяч В.П. Затонський» (до 100-річчя від дня народження) / редкол.: О.М. Завальнюк, І.В. Рибак, А.Ф. Суrowsий (відп. ред.) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1988. – 110 с.
7. АКАДЕМІА на пошану професора Леоніда Антоновича Коваленка (до 90-річчя від дня народження) / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Ч. II: Гуманітарно-суспільні дослідження. – 216 с.
8. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки / редкол.: Л.В. Баженов, С.А. Копилов, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1(3). – 320 с.
9. Кам'яничина у контексті історії Поділля : наук. зб. / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – 64 с.
10. Творчі вершини вченого. До 60-річчя від дня народження д-ра іст. наук, професора М.Г. Кукурудзяка : зб. наук. праць / редкол.: В.С. Степанков, А.О. Копилов, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1998. – 352 с.
11. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки / редкол.: Л.В. Баженов, А.Г. Філінюк, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 2 (4). – 320 с.
12. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – 232 с.
13. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суrowsий [та ін.]. – К., 1999. – Т. 3 (5) – 404 с.

14. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, С.А. Копилов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2000. – Т. 4(6). – 318 с.
15. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки / редкол.: В.С. Степанков, В.А. Смолій, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 6(8). – 576 с.
16. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки : матер. міжнар. наук. конф. «Українська історіографія на рубежі століть», 25-26 жовт. 2001 р. / редкол.: В.А. Смолій, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7(9) – 820 с.
17. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки / редкол.: В.А. Смолій, Л.В. Баженов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 8(10). – 512 с.
18. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2002. – Т. 2 – 272 с.
19. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 3. – 288 с.
20. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / редкол.: О.М. Завальнюк, А.Ф. Суровий (кер. видавн. проекту), С.В. Трубочанінов (відп. за вип.). – Кам'янець-Подільський, 2003. – 408 с.
21. Кам'янець-Подільський державний університет в особах / редкол.: О.М. Завальнюк, А.Ф. Суровий (кер. видавн. проекту), С.В. Трубочанінов, О.В. Макарова. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – 798 с.
22. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 4. – 376 с.
23. Кам'янець-Подільський державний університет в особах / редкол.: О.М. Завальнюк, А.Ф. Суровий (керівник видавничого проекту), С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 2. – 928 с.
24. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 5. – 376 с.
25. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 6. – 376 с.

26. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 7. – 416 с.
27. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2006. – Т. 8: Матеріали четвертого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – 456 с.
28. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 9: Матеріали п'ятого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – 520 с.
29. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, С.А. Копилов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 10: Матеріали шостого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». – 520 с.
30. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, А.О. Копилов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі», присвяч. 90-річчю Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту. – 520 с.
31. Кам'янець-Подільський державний університет в особах / редкол.: О.М. Завальнюк, А.Ф. Суровий (кер. видавн. проекту), С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 3. – 1008 с.
32. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, О.П. Григоренко, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 12. – 520 с.
33. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, С.А. Копилов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 13: Присвячено 90-річчю Кам'янецької доби УНР. – 524 с.
34. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, С.А. Копилов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 14. – 528 с.
35. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, С.А. Копилов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Т. 15: Присвячено 65-річчю Великої Перемоги. – 496 с.
36. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: іст. науки / редкол.: В.С. Степанков (відп. ред.), С.А. Копилов, А.Ф. Суровий [та ін.]. – Кам'янець-

Подільський, 2011. – Вип. 4: На пошану професора А.О. Копилова. – 624 с.

37. Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць / редкол.: Л.В. Баженов, С.А. Копилов, А.Ф. Суворий [та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – 536 с.

Про А. Ф. Суворого

1. Собчук В. Прицілом точним / В. Собчук // Прапор Жовтня. – 1978. – 18 листоп.
2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов // Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 370.
3. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / Віктор Прокопчук. – К., 1995. – С. 128, 151.
4. Гаврищук А. Подільський самородок (До 60-річчя від дня народження Анатолія Суворого) / А. Гаврищук // Подолянин. – 1998. – 16 січ.
5. Хоптяр А. З шестидесятиліттям, професоре! / А. Хоптяр // Кам'янець-Подільський вісник. – 1998. – 17 січ.
6. Завальнюк О.М. Суворий Анатолій Феодосійович / О.М. Завальнюк, А.П. Гаврищук // Кам'янець-Подільський державний університет в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 459-471.
7. Завальнюк О.М. Півстоліття на ниві освіти України (до 70-річчя від дня народження А.Ф. Суворого) / О.М. Завальнюк, А.П. Гаврищук // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 11: Матеріали сьомого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі, присвяч. 90-річчю Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту». – С. 440-453.
8. Марковська Н. «Не такий вже він і Суворий...» / Н. Марковська // Подолянин. – 2008. – 18 січ. (№3). – С. 4.
9. Гаврищук А.П. Яскраве життя / А. Гаврищук // Студентський меридіан. – 2008. – 14 лют.
10. Лаврик А. Трудівник на ниві науки і освіти України / Антоніна Лаврик, Віталій Харченко, Борис Урода // Край Кам'янецький. – 2013. – 18 січ.
11. Філінюк А. Приклад плідної праці, оптимізму та здорового духу / Анатолій Філінюк // Студентський меридіан. – 2013. – 7 берез.

ЗА ПРАЦЮ Й ЧЕСТЬ (НАГОРОДИ І ВІДЗНАКИ)

- 14.10.1958 р. – Похвальна грамота Кам'янець-Подільського МК ЛКСМУ за активну участь у підготовці до 40-річчя ВЛКСМ.
- 28.4.1961 р. – Похвальний лист Алма-Атинського МК ЛКСМ Казахстану на честь 1-го Травня за відмінні успіхи у бойовій і політичній підготовці.
- 5.6.1962 р. – Почесна грамота ЦК ЛКСМ Казахстану за активну участь у комсомольській роботі.
- 20.12.1962 р. – Похвальна грамота командира в/ч 97617 за відмінні успіхи в бойовій і політичній підготовці, зразкову дисципліну. Занесення до Книги пошани частини за бездоганну службу в рядах Збройних Сил СРСР.
- 2.4.1967 р. – Почесна грамота Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства за активну участь у дослідженні та пропаганді Поділля і організації історико-краєзнавчої роботи в області.
- Листопад 1967 р. – Грамота Хмельницького обкому КП України, виконкому обласної ради депутатів трудящих та облпрофради за активну участь у господарському і культурному будівництві.
- 7.12.1967 р. – Подяка керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за активну участь у лекторській пропаганді серед населення.
- 11.05.1968 р. – Подяка керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за успіхи в навчально-виховній та громадсько-корисній роботі.
- 24.06.1968 р. – Почесна грамота Кам'янець-Подільського МК КП України за активну участь у виховній роботі серед трудящих.
- 16.4.1970 р. – Почесна грамота керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за сумлінну роботу у справі підготовки висококваліфікованих кадрів.
- 30.11.1970 р. – Подяка керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за успіхи, досягнуті в навчально-виховній роботі.
- 26.02.1970 р. – Почесна грамота Кам'янець-Подільського міського комітету КП України, міської ради депутатів трудящих за активну участь в роботі по навчан-

ню і вихованню студентів і в зв'язку з 50-річчям інституту.

- 12.05.1971 р. – Грамота правління Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства за активну участь в написанні книги «Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область».
- Листопад 1971 р. – Грамота Хмельницького обласного комітету КП України і виконкому обласної Ради за активну творчу роботу по підготовці до видання матеріалів з історії міст і сіл Хмельницької області.
- 05.11.1972 р. – Занесення на інститутську Дошку пошани за успіхи в навчально-виховній, науково-дослідній і громадсько-корисній роботі.
- 07.05.1975 р. – Грамота Міністерства освіти УРСР та Українського республіканського комітету працівників освіти, вищої школи та наукових установ за активну участь у зборі та підготовці краєзнавчих матеріалів до 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область».
- 03.11.1975 р. – Грамота керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за активну участь у підготовці краєзнавчих матеріалів до 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область».
- 21.10.1977 р. – занесення на міську Дошку пошани за успіхи досягнуті у виконанні завдань десятої п'ятирічки.
- 14.11.1977 р. – нагородження значком «Отличник народного просвещения Узбекской ССР».
- 27.11.1977 р. – Подяка керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за успіхи в роботі.
- 27.06.1977 р. – нагородження орденом «Знак Пошани» (Указ Президії Верховної Ради СРСР від 27.06.1978 р.).
- 19.04.1980 р. – Подяка від керівництва Кам'янець Подільського педінституту на честь 110-річного ювілею В.І. Леніна за заслуги в навчальній, науковій та ідейно-виховній роботі.
- Квітень 1980 р. – Почесна грамота редакції газети «Корчагінець» за активну участь у роботі по вихованню молоді.
- 30.01.1981 р. – Грамота Міністерства освіти УРСР та Українського республіканського комітету працівників освіти, вищої школи та наукових установ за успішну роботу в справі навчання і виховання студентської молоді, активну участь у громадському житті.

- 03.04. – Подяка керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за керівництво конкурсними студентськими роботами суспільних наук.
- 30.06.1981 р. – Почесна грамота Кам'янець-Подільського педінституту за творчу роботу по вихованню студентської молоді.
- 30.10.1981р. – Почесна грамота Міністерства освіти Узбецької РСР за велику допомогу у підготовці вчительських кадрів для шкіл Узбекистану.
- 18.02.1982 р. – Грамота командування в/ч3904 за досягнуті успіхи, активну участь в громадському житті військової частини, зразкову військову дисципліну, ініціативу та наполегливість в період навчальних зборів.
- Грудень 1982 р. – Почесна грамота Кам'янець-Подільського міського комітету КП України, міської ради народних депутатів, міськкому ЛКСМУ за активну громадсько-політичну роботу і в зв'язку з 60-річчям утворення СРСР.
- 28.10.1982 р. – Подяка керівництва Кам'янець-Подільського педінституту за успіхи в навчально-виховній роботі зі студентами.
- 22.02.1986 р. – Подяка Кам'янець-Подільському педінституту за успіхи в науково-дослідній роботі.
- 30.10.1987 р. – Подяка ректорату і профкому інституту за успіхи в навчальній, науковій і науково-дослідній роботі зі студентами.
- 10.04.1987 р. – нагородження нагрудним знаком «Відмінник народної освіти» Міністерства освіти УРСР.
- 25.12.1996 р. – нагородження нагрудним знаком «Відмінник народної освіти» Міністерства освіти України.
- 20.01.1998 р. – Почесна грамота ректорату і профкому Кам'янець-Подільського педагогічного університету за довгорічну науково-педагогічну діяльність та у зв'язку з 60-річчям від дня народження.
- 20.01.2003 р. – Почесна грамота ректорату за багаторічну, плідну науково-педагогічну діяльність, вагомий внесок у виховання студентської молоді та з нагоди ювілею.
- 01.09.2003 р. – Посвідчення про розміщення портрета в галереї трудових звершень ВНЗ «Працею звеличені» за заслуги перед навчальним закладом, вагомі результати у науковій, навчальній, методичній і організаційній роботі, високу професійну майстер-

- ність з нагоди 85-річчя створення Кам'янець-Подільського державного університету.
- 18.11.2005 р. – Подяка ректора університету за активну участь у підготовці видання «Кам'янець-Подільський держаний університет в особах» (Том 1,2).
- 05.12.2007 р. – відзнака «За вагомий внесок у розвиток освіти і науки в К-ПДПУ» за активну участь у підготовці висококваліфікованих фахівців і багаторічну роботу в університеті.
- 20.01.2007 р. – Грамота ректорату і профкому за багаторічну плідну науково-дослідну, навчально-методичну, творчу, організаторську та громадську роботу, вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців та з нагоди 70-річчя від дня народження.
- 20.01.2008 р. – Грамота виконкому Кам'янець-Подільської міської Ради за високі результати у навчальній, методичній, науковій, організаційній роботі та з нагоди 70-річчя від дня народження.
- 20.01.2008 р. – Грамота Хмельницької обласної Ради за багаторічну працю у вищій школі, високі результати роботи, вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих науково-педагогічних працівників та з нагоди 70-річчя від дня народження.
- 20.01.2013 р. – Грамота адміністрації та профкому Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за багаторічну плідну наукову, навчально-методичну роботу, значний особистий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців та з нагоди 75-річчя від дня народження.
- 22.10.2013 р. – Почесна грамота управління освіти і науки Кам'янець-Подільської міської ради за вагомий особистий внесок у розвиток вищої школи, підгото

З ПОЕЗІЙ, НАПИСАНИХ В ПЕРІОД НАВЧАННЯ В ІНСТИТУТІ

Моїй учительці

В золотисту осінь чи весною,
У близькій чи дальній стороні, –
Ти завжди стоїш переді мною,
Ти завжди ввижаєшся мені.
Пам'ятаю, як ти нас ростила,
Як усіх, мов мати, берегла...
Глянуть в душу кожному зуміла
І для всіх товаришем була.
І сама невтомна трудівниця,
Нас навчила працю поважать.
Тож дозволь за все тобі вклониться,
Років сотню жити побажать!
В золотисту осінь чи весною,
У близькій чи дальній стороні, –
Образ твій завжди переді мною,
Вічно служить прикладом мені!

(Прапор Жовтня. – 1956. – 25 січня)

На виставці китайського мистецтва

Тут бронза, і фарфор, і шовк, і нефрит,
Оживлені духом майстрів незрівнянних,
Звучать нам, пройшовши крізь тисячу літ,
Як голос народу титана.
Тут в кожному творі – легенда жива,
І серце народу велике вогнисте,
І сила і мудрість його вікова...
Хто краще б зумів розповісти,
Як мрія про щастя, мов лотос, цвіла
Залита не раз була кров'ю, сльозами;
Як воля на землю китайську прийшла
Із Мао Цзе-дуна полками?
...Тут кожен стояв і від щастя німів,
Не в силі сховати і радість, і подив,
І серцем відчув, пережив, зрозумів:
Мистецтво належить народу!

(Радянський студент. – 1960. – 9 квітня)

Подруга

То буваєш ніжна,
Дивишся весняно,
То з очей глибоких
Біль чи сум прогляне.
І бува – заплачеш
Щиро, як дитина.
Усмішка крізь сльози –
Сонце із хмарини ...
Не було ж ніколи,
Щоб зломило горе.
Якщо й сум охопить –
Перебореш скоро.
А тому з тобою
Йду в життя сміливо.
Ти – подруга вірна.
На шляхах життєвих!

(Радянський студент. – 1960. – 8 березня)

Серце поета

*Серця мого кострище
Людям скрашає зір,
З вітром весняним свище
Бурям наперекір!*

А. Малишко.

Вдень і вночі, у дорозі і вдома
Серце поета пожаром горить,
Кров неспокійна вирує у ньому,
Кличе: Поете, дерзай і твори!
Осінь палає чи квітне весна –
Пісня твоя хай бадьоро луна,
Так, щоб аж слово сміялось і грало
Шумом пшениці і дзвоном металу.
Серце поета не відає втоми:
Радість життя перелий у пісні!..
Бути пасивним неможна нікому
В наші великі напружені дні!
Серце гаряче спочинку не зна,
Завжди тривожить, як рана страшна:
Пісня хай чистою буде, як сльози,
Свіжою, мовби травневій грози.
Вдень і вночі, у дорозі і вдома,

Осінь палає чи квітне весна, –
Серце поета не відає втоми,
Серце гаряче спочинку не зна.

(Радянський студент. – 1960. – 30 квітня)

В дорозі

I

І день дзвенів, і вишні розцвітали.
І зеленіла в полі ярина...
Та раптом всі на мить смутними стали:
Воронки край дороги нагадали,
Що тут колись проходила війна.
Війна, війна, потвора зла, жорстока!
Такою й уявлялась ти мені:
В полях – воронки на багато років,
В серцях – печалі й спогади сумні...
Я кров свою без жалю по краплині
Віддам усю, піду, як треба, в бій
За те, щоб воєн більш не знать людини
На матері – планеті дорогій!

II

А от на стежці до села
Солдат...І знов цікаво всім:
Відпустка? Може, назовсім
Вернувся він? Які діла
Його чекають? Прикладе
До чого руки молоді?
Нехай щастить йому в труді! –
Бажали всі. – Де він пройде,
Нехай за ним добро цвіте,
Туті зростають колоски,
Встають будинки на віки,
Іскриться щастя золоте!...
І хтось додав:
Настане час,
І по домівках до родин
Підуть солдати як один
По всьому світі.
І у нас
Серця забилися сильніш...
Не довго ж бо чекать тих літ:
В жовтевих бурях виріс світ,
Де править совість, а не гріш!

III

Товаришу! З музою у дружбі
Не зорі одні й солов'ї;
Дороги, дороги і праця –
Найкращі натхнення гаї...
В трудах і походах з народом
Дерзять нам, горіти й рости!...
Натхнення із працею ходить,
Без неї його не знайти!

(Радянське Поділля. – 1960. – 19 червня)

Твої листи

I

Надворі вітер тужить
Жбурляє сніг у вікно.
Моя подруго вірна,
Ми бачились давно.
Давно були ми разом,
Щоб поруч – я і ти ...
Про тебе все розкажуть
мені твої листи.

II

Зима дуже добре таки дошкуляє
Дороги й поля замело ...
Та серце і душу мені звеселяє
Листів твоїх ніжне тепло.

III

Рідна, навіть весна не зможе
Стільки тепла принести,
Скільки приносять твої хороші,
Чисті, ласкаві листи...

(Прапор Жовтня. – 1961. – 17 січня)

Розлука

Через ночі, паровозе,
Потяг ти помчав,
Яснооку, світлу радість
В мене ти забрав.
Билась крилами на вітрі
Синьодимна шаль,
І зійшла в моєму серці
Туга і печаль.

Ти не тішся, паровозе!
Щастя буде знов:
Подолавши всі розлуки,
Вистойть любов!
Ти її в подальшій долі
Можеш завезти,
А від серця і до серця
Не згорять мости.
Буду йти в снігах шалених –
Грїтиме мене.
Буду йти в пісках палючих –
Холодком війне.
То ж не тішся, паровозе,
Не радїй дарма.
Хто нас може розлучити?
Сил таких нема!

(Радянський студент. – 1961. – 12 травня)

Степова криниця

Я степом йшов. І від жару до тіла
Сорочка липла...
Степ німів від спеки, чах.
І далина на обрії тремтіла...
І раптом вогник радості пробіг в очах:
Криниця біля стежки засиніла.
Ще й проти сонця, з-поміж трав високих,
Можливо блиснула, немов кусочок скла.
Не втерпів я і враз прискорив кроки.
Припав губами, пив...
І втома утекла.
Цілющі ви, землі моєї соки!
І я подумав: край наш дуже давній.
Тут кожну грудку в битвах злила кров жива,
І дощ скропив, і піт у праці справній...
І враз вродилась тут криниця степова.
Приємна і смачна без меж вода в ній!
І ще подумалось: як хочеш слово
Зробити чистим, свіжим,
дужим, як вогонь, -
Нехай воно з землі обов'язково
Зросте:
Хай серце б'ється, пишучи його.
Як джерело – невтомно, гарячково!

(Прапор Жовтня. – 1961. – 17 червня)

ЗМІСТ

Завальнюк О. М., Гаврищук А. П. <i>А. Ф. Суrowий – вчений, освітянин, громадянин</i>	3
Слово – друзям, колегам, учням	20
<i>Малишевский Геннадий</i> . Воспоминания о нашем послевоенном детстве	20
<i>Лаврик Антоніна</i> . Щире слово про А. Суrowого	22
<i>Гарбарець (Возруд) Катерина</i> , <i>Бейко (Драненко) Валентина</i> . Наш куратор	24
<i>Макарова Людмила</i> . Керівник кафедри	26
<i>Хоптяр Ю. А.</i> Друг нашої родини	27
<i>Рибак Іван</i> . Людина, що творить добро	30
<i>Комарніцький О. Б.</i> Багатогранна особистість	32
<i>Урода Борис</i> . Цікава людина, надійний товариш	34
<i>Прокопчук В. С.</i> Творча особистість	36
<i>Філінюк Анатолій</i> . Приклад професіоналізму, оптимізму та здорового духу	40
Наукові, навчальні та методичні праці А. Ф. Суrowого	43
За працю й честь (нагороди і відзнаки)	66
З поезій, написаних в період навчання в інституті	70
Моїй учительці	70
На виставці китайського мистецтва	70
Подруга	71
Серце поета	71
В дорозі	72
Твої листи	73
Розлука.....	73
Степова криниця	74

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Наукова бібліотека

ПІВСТОЛІТТЯ НА НИВІ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**(до 75-річчя від дня народження і 50-річчя
науково-педагогічної діяльності А. Ф. Сурового)**

Біобібліографічний покажчик

Серія: Постаті в освіті і науці

Випуск 21

Підписано до друку 12.12.2013 р. Гарнітура «Книжник».
Папір офісний. Друк різнографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 4,8. Обл.-вид. арк. 5,8.
Тираж 60. Зам. № 619.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.